

TIMO D'HOLLOSY

Bouw-
historisch
onderzoek
van Huis
Cohen
aan de
Zuidsingel,
1643-2022

Stads- paleis onder de loep

Het fraaie Huis met de Paarse Ruitjes is wellicht het bekendste woonhuis in de binnenstad van Amersfoort. De gevel dateert uit het laatste kwart van de 18e eeuw, maar het huis zelf is ouder. De verkoop van het pand was aanleiding tot bouwhistorisch onderzoek.¹

- ▲ Detailopnames van enkele schouwen in Huis Cohen.
- ◀ Het Huis Cohen gezien vanaf de Muurhuizen.

- ▲ Tekening van de gevelwand van het klooster langs de Zuidsingel (huidige situatie) met rechts (in grijs) Huis Cohen, het Huis met de Paarse Ruitjes. Tekening Timo d'Hollosy (naar M.G. Bakker).

In het vorige jaarboek is naar aanleiding van de herontwikkeling van het kloostercomplex *Onze Lieve Vrouw van Amersfoort* uitgebreid aandacht geschonken aan het geheel van kloostergebouwen tussen Zuidsingel, stadsmuur, Herenstraat en Kortegracht.² Het Huis Cohen vormt het moederhuis van het klooster en is de kern van waaruit het kloostercomplex is gegroeid. De bouw ervan wordt toegeschreven aan de Joodse tabakshandelaar en bankier Benjamin Cohen (1725-1800).

Huis Cohen vormt binnen het kloostercomplex een vreemde eend in de bijt: het is het enige gebouw dat niet door de zusters is gebouwd of verbouwd. Het dateert van vóór de vestiging van het klooster en is aan de sloop- en bouwlust van de zusters ontkomen. Sterker nog: het huis is juist dankzij de inzet van de zusters in zeer authentieke staat behouden gebleven. De kloosterfunctie is nauwelijks te herkennen; Huis Cohen straalt in alles nog altijd de sfeer uit van een 18e-eeuwse patriciërs woning.

In januari 2020 is het gehele kloostercomplex, inclusief Huis Cohen, in eigendom gekomen van ontwikkelaar Schipper Bosch. Deze gaat op termijn in het complex woningen en appartementen realiseren. De resterende zusters houden een afzonderlijk woongedeelte. Over de invulling voor het Huis Cohen denkt men op dit moment nog na.

Onderzoek

Met het oog op de komende ontwikkelingen is Huis Cohen opnieuw onder de aandacht gekomen. Het heeft sinds 1966 de status van rijksmonument.³ Daarmee is in principe het gehele

- ▲ Luchtfoto uit 2020 met Huis Cohen wit omlinjd en enkele relevante toponiemen. www.google.com/maps dd 01-09-2020).
- ◀ Uitsnede uit de topografische kaart uit 2019 met daarop het historische centrum van Amersfoort. De locatie van Huis Cohen is zwart omcirkeld. Gemeente Amersfoort

gebouw beschermd, uitwendig én inwendig – inclusief indeling, afwerking en alle vaste interieurelementen. Maar om de verschillende elementen en onderdelen van dit pand bij de herontwikkeling voldoende mee te kunnen wegen, is een nauwkeurige waardestelling nodig van het geheel én de afzonderlijke elementen, gebaseerd op de gegevens uit bouwhistorisch onderzoek. Huis Cohen is echter nooit eerder integraal bouwhistorisch onderzocht; wel zijn er sporadisch (bouw- en interieurhistorische) waarnemingen gedaan, waarvan enkele zijn gepubliceerd.⁴ Het huis staat kort beschreven in een aantal cultuurhistorische publicaties.⁵ Een volledige bouwhistorische beschrijving ontbreekt.

In 2020 heeft is in opdracht van eigenaar Schipper-Bosch een bouwhistorische verkenning van het gehele kloostercomplex uitgevoerd. Huis Cohen is rond diezelfde tijd door mij afzonderlijk onderzocht, als afstudeeropdracht voor de studie Bouwhistorie en Restauratie aan de Hogeschool Utrecht. Dit onderzoek valt in twee delen uiteen:

een bouwhistorisch onderzoek en een interieuranalyse.⁶ Dit artikel richt zich voornamelijk op het bouwhistorische deel; de betekenis van het interieur komt in het volgende jaarboek aan bod.

Bouw- en gebruiksgeschiedenis

Huis Cohen staat op de hoek van een bouwblok aan de zuidkant van het historische centrum van Amersfoort, waar de 14e-eeuwse stadsuitleg – de *Nieuwstad* – het smalst is.⁷ Het blok wordt begrensd door de Zuidsingel,⁸ Herenstraat, stadswal en de Kortegracht. Het huis Cohen staat op de westpunt van het bouwblok, op de hoek van de Zuidsingel en de Kortegracht. Links ervan ligt het pand Zuidsingel 39, het voormalige koetshuis van Huis Cohen. De tuin aan de achterzijde van het huis grenst aan het oorspronkelijke tracé van 15e-eeuwse stadsmuur.

De huidige bebouwing is niet de eerste die op deze locatie heeft gestaan. In de bouw- en gebruiksgeschiedenis zijn ruwweg vier fasen te onderscheiden:

- 1 Alle tekeningen en foto's zonder bronvermelding zijn gemaakt door de auteur.
- 2 S. Hovens, 2021: 'De geschiedenis herhaalt zich: kloosters aan de Zuidsingel – een reis terug in de tijd, 1422-2021', *Flehite: jaarboek* 22 (2021) 64-111.
- 3 Monumentnummer 8096.
- 4 Zie bijvoorbeeld C. van den Braber, 1998: 'Zuidsingel 38 - het huis met de Paarse Ruiten', in zijn boek *Amersfoort getekend* (Amersfoort); S. Hovens 2015: 'Down Under: de voorganger van het Huis met de Paarse Ruitjes', *Kroniek* 17:4 (december 2015) 4-6; L. Edelkoort, 2019: 'Rustig Amersfoort: prins Willem V was hier veilig', *Kroniek*, 21:2 (speciale editie Amersfoort en de Oranjes, april 2019) 6-7; N. Mayer-Hirsch, z.j.: *Huis met de Paarse Ruitjes* (stencils).
- 5 Zie bijvoorbeeld R. Stenvert e.a., 1996: *Monumenten in Nederland*. Utrecht (Zwolle) 78; C.W. Fock (red.), 2001: *Het Nederlands interieur in beeld 1600-1900* (Zwolle); F. Burkom, 2001: *Leven in toen: vier eeuwen Nederlands interieur in beeld* (Zwolle); M. Cramer, S. Hovens, B. Elias en T. Reichgelt, 2009: *Stadhuizenboek* (Amersfoort)..
- 6 T. d'Hollosy, 2020: *Bouwhistorische verkenning Huis Cohen, Zuidsingel 38, Amersfoort* (Amersfoort); T. d'Hollosy, 2021: *Bouwhistorische ontleding interieur Huis Cohen, Zuidsingel 38, Amersfoort* (Amersfoort).
- 7 De term *Nieuwstad* werd tot in de 17e eeuw gebruikt om de 14e-eeuwse stadsuitleg aan te duiden.
- 8 Tot in de 19e eeuw werden zowel Zuid- als Westsingel *Singel* of *Cingel* genoemd.

Agnietenkapel
 Herenstraat
 St. Barbarakapel
 Zuidsingel
 Stadsmuur
 Kortegracht
 Monnikendam

- ▲ Uitsnede uit de kaart van Amersfoort uit 1570 door Jacob van Deventer. Toegevoegd zijn enkele relevante toponiemen; het bouwblok is wit omlijnd, de locatie van het (latere) huis Cohen is met een cirkel gemarkeerd.

Museum Flehite 1001-282

- ▼ De volledige kaart van Blaeu in zwartwit.

Museum Flehite 1001-269

9 Hovens 2021, 99.
 10 A. van Bommel, 1760: *Beschrijving van de stad Amersfoort ...* (Utrecht; facsimile-editie Zaltbommel 1969) 308; Archief Eemland, archief voormalige kloostergoederen (bnr 0001.02) 2951, akte van verkoop 1643.
 11 Als noot 10.
 12 Archief Eemland, Index op transporten 0012-436-19, 0012-436-18, 0012-436-19.
 13 Ibidem 0012-436-20 dd. 22-09-1643.
 14 Ondanks dat de beide kaarten over het algemeen niet erg betrouwbaar worden geacht, lijkt ze voor Amersfoort op details soms behoorlijk accuraat te zijn (Morel 2004).
 15 Van Bommel 1760, 308; Hovens 2015.

- ▲ Uitsnede uit de rond 1695 ingekleurde versie van Janssonius (situatie ca. 1625) door Frederik de Wit, met daarop de drie huizen en kapel langs de Singel en de bebouwing langs de Herenstraat.

Museum Flehite 1001-268

Fase 1 – Het oude huis/blekerij

De oudste weergave van het bouwblok vinden we op de door Jacob van Deventer gemaakte plattegrond van Amersfoort uit 1570. De rode kleur en schetsmatige daken op de kaart geven aan dat zich langs de Kortegracht, de Singel en de Herenstraat al bebouwing bevond. Details over afzonderlijke gebouwen zijn nauwelijks te onderscheiden. Het gehele bouwblok was op dat moment eigendom van het *convent van Sint Barbara*, dat zelf met name het deel aan de Herenstraatzijde gebruikt. Daar waren de voornaamste kloostergebouwen en kapel van het convent te vinden.⁹ Het conventsbezit kwam met de Alteratie (1579-1580) in handen van de stad Amersfoort en werd na een lange periode van verhuur uiteindelijk verkocht.

Pieter Jansz. van Hoorn (1599-1648) en zijn vrouw Maria van Vlooswijk (1598-1656) kochten in 1643 voor 2200 gulden het 'oude huis' op de hoek van de Singel en de gracht 'met schuur en blekerie, strekkende tot aan de Monnikendam' van de stad.¹⁰ Het was op dat moment in gebruik bij een bleker

- ▲ Uitsnede uit vogelvluchtkarta uit 1649 door Blaeu. Museum Flehite 1001-272

genaamd Cornelis Simonsz.¹¹ Van Hoorn en zijn vrouw waren hier overigens geen vreemden; ze bewoonden al enige jaren het naastgelegen huis, dat zij huurden van eigenaar kapitein Francisco Valeria.¹² In datzelfde jaar 1643 verwierven zij ook het eigendom van dat huis.¹³

Als we de kaarten van Janssonius 1630 en Blaeu 1649 mogen geloven, betreft het oude huis op de hoek van de Singel en Kortegracht een dwarshuis van twee bouwlagen onder een zadeldak.¹⁴ De eerste kaart toont hier achter het hoekhuis inderdaad ter bleek liggende lakens en lappen en de voor blekerijen typerende *halen* (de T-vormige houten constructies) waarmee water uit de gracht gehaald werd. De formele inrichting van de tuin op de vogelvluchtkarta van Blaeu illustreert dat het huis (inmiddels in bezit van de Van Hoorns) niet langer in gebruik was als blekerij.

Fase 2 – huize Van Hoorn

Volgens geschiedschrijver Abraham van Bommel heeft Peter van Hoorn 'het oude huis afgebroken en daar vervolgens 'een van de schoonste huizen dezer stad getimmerd'.¹⁵ Over die 'schoonheid' van deze nieuwbouw, die ik vanaf nu gemakshalve

- ▲ De 17e-eeuwse gewelfkelder van huize Van Hoorn is nog altijd in het souterrain te vinden.

- ▲ Een van de twee 17e-eeuwse kelder-vensters van huize Van Hoorn met luiken in de voorgevel, te zien vanuit de gewelfkelder.

huize Van Hoorn zal noemen, tastte men lange tijd in het duister. Maar Cor van den Braber (toenmalig hoofd van Monumentenzorg bij de gemeente Amersfoort) vond het pand in 2003 op Withoos' geschilderde stadsgezicht uit 1671.¹⁶ Het uiterlijk van het huis werd verder ingekleurd na de ontdekking door G. van der Leeuwen in 2015 van een Amersfoorts stadsgezicht, toegeschreven aan Jan Ekels de Oude (1724-1781), in de National Gallery of Victoria in Melbourne.¹⁷ Huize Van Hoorn blijkt een uit baksteen opgetrokken huis van twee bouwlagen hoog te zijn geweest, onder een dak met dakkapellen en vier schoorstenen op de hoeken. Het bezit typische kenmerken van de *Hollands-classicistische stijl* (1625-1665): goede proporties, een eenvoudige hoofdvorm, symmetrie in de voorgevel met een strak ritme van de gevelonderdelen. Daarbij ligt de nadruk op de centrale as en een vooruit-springend middendeel (*middenrisaliet*), waarin zich ook de hoofdentree van het huis bevindt, afgedekt door een driehoekig *fronton*.¹⁸ De voorgevel is voorzien van strakke velden waarin scherp uitgesneden vensteropeningen en witte blindnissen elkaar afwisselen, getooid met hanenkammen in rode baksteen. Links en rechts van de entree zijn onderaan ramen te zien, die duiden op een kelder.

Het schilderij laat ook de rechter zijgevel zien, al is deze sterk perspectivisch vertekend. Deze kent eveneens een driedeling met een middenrisaliet en omvat twee bouwlagen waarbinnen het ritme van blindnissen en vensters zich lijkt voort te zetten. De verspringende kroonlijst aan de zijgevel geeft aan dat het achterste deel van deze gevel lager is en ongeveer 1½ bouwlaag beslaat. Bij inspectie van de zij- en achtergevel van het Huis Cohen stelde Van den Braber vast dat delen van de buitengevels van huize Van Hoorn in Huis Cohen zijn opgenomen, maar veronderstelt dat 'niets, maar dan ook niets' van het 17e-eeuwse interieur bewaard is gebleven.¹⁹

Over dat interieur geeft het schilderij weinig uitsluitel; zelfs door de geopende deur is hier niets van te zien. Het is desondanks mogelijk het interieur van huize Van Hoorn enigszins in te vullen; zulke brede, 17e-eeuwse koopmanshuizen met een rechthoekig tot vierkant grondplan hadden veelal een overeenkomstige indeling.²⁰ In het souterrain

- ▲ Stadsgezicht van Amersfoort uit 1671, geschilderd door Matthias Withoos en detail (onder) waarop huize Van Hoorn te zien is. Museum Flehite 2001-061

- ▼ Gezicht vanaf de brug over de Kortegracht ter hoogte van de Muurhuizen op de huizen aan de Zuidsingel. Schilderij uit 1742-1752, toegeschreven aan Jan Ekels de Oude, met links van de brug Huize Van Hoorn. National Gallery of Victoria, Melbourne, inv./cat.nr E2-1980

16 C. van den Braber, 2003: *Gezicht op Amersfoort* van Matthias Withoos (Amersfoort) 70.
 17 Hovens 2015. Ekels raakte in 1752 verlamd, waarmee het schilderij waarschijnlijk uit de periode 1742-1752 dateert.
 18 R. Blijdenstijn en R. Stenvert, 2000: *Bouwstijlen in Nederland 1040-1940* (Nijmegen, gewijzigde herdruk) 47-56; Hovens 2015.
 19 Van den Braber 2003, 70.
 20 Fock 2001, 22-23.

- 21 Archief Eemland, notariële archieven (bnr 0083) 9593, 6-7-1672.
- 22 J.E. Elias, 1903-1905: *De vroedschap van Amsterdam 1578-1795* (Haarlem) I 449. Cornelis was de broer van Pieters echtgenote Maria en was getrouwd met Pieters zuster Anna van Hoorn.
- 23 Archief Eemland, index op transporten 0012-436-25, 1663.
- 24 Idem 0012-436-27, 1670.
- 25 L. van Hoorn-Koster, 'Thomas van Veenendaell, een 17de-eeuwse Amersfoortse schilder', *Flehite* 21 (1991) 50-53, ald. 53.
- 26 Archief Eemland, notariële archieven (bnr 0083) 9593, 6-7-1672.
- 27 Idem 6603, 3-1-1739.
- 28 Archief Eemland, index op transporten 0012-436-31, 221r en 0012-436-33, 142v-143f.
- 29 S.W. Melchior, 1958: *Blaffert van het huisgeld uit de resolutieboeken berustende ten gemeentehuis van Amersfoort A.D. MDCCLV* (Amersfoort, gestencild), huisnummer 243.
- 30 Zij bewoonde het huis aan de andere zijde van het bouwblok, op de hoek van de Zuidsingel en de Herenstraat, en bezat een tweede huis aan de Herenstraat.
- 31 Archief Eemland, index op transporten 0012-436-39 63, 186 r, 11-11-1780.
- 32 J. Morel, 2013: 'Van Medien naar Mokum: het glansrijke leven van Benjamin Cohen', *Flehite: jaarboek* 14 (2013) 78-105.
- 33 R. Rommes, 2009: 'De zeventiende en achttiende eeuw: economische en sociale ontwikkelingen', in R. Kemperink en B. Elias (red.), *'Bruit van d'Eem': geschiedenis van Amersfoort* (Utrecht) 241-271, ald. 249. Morel 2013 noemt Benjamin Cohen één van de meest succesvolle zakenmensen van zijn tijd.
- 34 J. Zwarts, J., 1927: *Gedenkschrift bij het tweede eeuwfeest der synagoge te Amersfoort* (Amersfoort); Van Bommel 1760 308. Geen van beide auteurs noemde een daadwerkelijke bouwdatum.
- 35 Hierbij moet overigens niet uitgesloten worden dat Jordanus Hoorn in zijn prenten het huis als gereed zijnde heeft getekend, terwijl de verbouwing nog gaande was.
- 36 M. de Man, 2020: *'Dit noch aen te timmeren': verbouwingen door de slijkste opdrachtgevers van Amersfoort (1750-1780)*, *Flehite: jaarboek* 21 (2020) 112-129, ald. 127.
- 37 R. Meischke e.a., 2000: *Huizen in Nederland: Utrecht, Noord-Brabant en de oostelijke provincies* (Zwolle); Burkom 2001.
- 38 J.A. Brongers, 1998: *Historische encyclopedie van Amersfoort* (Amersfoort); Fock 2001.

Dat huize Van Hoorn daadwerkelijk een grote zaal op de verdieping had, blijkt uit het testament van Cornelius Sinapius, bewoner van huize Van Hoorn van 1670 tot 1691.

Hij liet 'het beste damaste tafelgoet dat zich bevindende in een kast boven op de grote bovenzaal' na aan zijn zuster.²¹ Sterker nog: op de eerste verdieping van het huidige Huis Cohen is deze grote zaal nog altijd aanwezig. Uit het bouwhistorisch onderzoek blijkt namelijk dat vrijwel de gehele structuur en indeling van huize Van Hoorn in Huis Cohen behouden gebleven. Niet alleen delen van de buitengevels, maar ook de vele binnenmuren bestaan nog altijd. Zelfs Van Hoorns kelder, een 17e-eeuws tongewelf, is nog altijd in het souterrain te vinden. De beide kelderramen met afsluitende houten luiken (die op het schilderij te zien zijn) zitten nog steeds in de kelderwand, maar zijn aan de buitenzijde achter de gevelbekleding verdwenen.

Opeenvolgende eigenaren en gebruikers

Pieter van Hoorn stierf kinderloos in 1648. Hij verbleef op dat moment aan de Amsterdamse Herengracht in het huis van zijn dubbelzwager Cornelis van Vlooswijck (1601-1687).²² Pieters erfgenamen waren zijn weduwe Maria van Vlooswijck en zijn neef Simon van Hoorn (1618-1667), bewindhebber van de VOC en later ook burgemeester van Amsterdam. In 1654 hertrouwde Maria met Everard (Bosch) van Weede (1595-1665), maar het huwelijk was van korte duur: zij overleed twee jaar later. Cornelis van Vlooswijck werd in 1663 als eigenaar van huize Van Hoorn genoemd.²³ Hij heeft het pand mogelijk van zijn zus Maria geërfd. In 1670 verkocht hij het 'huis met stalling en hof staande alhier aan de Cingel' waar 'de stadsgracht, de stadswallen, de Cingel naest gelegen zijn' aan de al genoemde Cornelius Sinapius (1640-1691), schout van Leusden en Hoogland en aankomend burgemeester van Amersfoort.²⁴ Sinapius trouwde in 1672 met Margaretha de Goyer (1650-?), schoonzus van Cornelis van Vlooswijck. Met de komst van de Franse troepen onder leiding van graaf Rochefort en de daaropvolgende bezetting van Amersfoort in het Rampjaar 1672, ontvluchtten Sinapius en De Goyer de stad en weken samen uit naar Amsterdam. Gouverneur Murat nam zolang zijn intrek in hun huis.²⁵

Toen Sinapius in 1691 overleed erfde zijn neef Johan Kool (1672-1708), raad en schepen van Amersfoort, het huis.²⁶ In 1703 trouwde hij met Elisabeth Looten (1676-1753).²⁷ Ze kregen in korte tijd drie kinderen. Na Johans overlijden trouwde Elisabeth in 1709 met Cornelis Houwert, kapitein in het regiment Palandt en in 1738 bevorderd tot majoor. Hij werd in 1717 en 1728 genoemd als eigenaar van het huis.²⁸ Elisabeth overleefde ook hem en bij haar eigen dood in 1753 erfde zoon Jan Guiliam Kool (1704-1759), raad en schepen van Amersfoort, het huis. In 1775 stond hij als enige eigenaar te boek.²⁹ Na zijn dood in 1760 verkreeg zijn zuster Elisabeth Johanna Kool (1703-1780) het eigendom; zij was weduwe van burgemeester Coenraad Temmink (1687-1762).³⁰ Direct na haar overlijden in 1780 werd het huis met 'erve en grond met een stallinge daar annex, een groote hoff of thuin daar agter' verkocht.³¹ De koopsom bedroeg 20.000 gulden.

Nieuwe eigenaars waren de vermogende Amersfoortse tabakshandelaar en bankier Benjamin Cohen (1725-1800) en zijn (tweede) vrouw Chaile (Kaatje) Abraham Meijer (1730-1793). Cohen was van *Asjkenazische* (Duits-joodse) afkomst en zijn familie behoorde in de 17e en 18e eeuw tot de rijkste en machtigste joodse families in Europa.³² De basis van hun rijkdom lag in bankieren en de handel in tabak, diamanten en edele metalen.³³

Fase 3 – Huis Cohen

Cohen bouwde op de plek van huize Van Hoorn een huis dat 'met de fraaie gesneden medaillons in de deuren, den imposanten hardsteenen gevel en het statige bordes nog het fraaiste huis van het oude Amersfoort is'.³⁴ Het lijkt binnen vier jaar gereed te zijn gekomen: tekeningen van de hand van Jordanus Hoorn uit 1784 tonen het nieuwe *Huis Cohen* in haar volle glorie.³⁵ Geen geringe prestatie, rekening houdend met de tijd die nodig is geweest voor het ontwerp, de bestelling, levering en bewerking van het bouw materiaal (waaronder grote en kostbare hoeveelheden natuurstenen en marmer) en de bouw tijd zelf. De Man suggereert dat Cohen al in 1777 is gestart met het plan.³⁶

Feitelijk betreft het ook geen *nieuwbouw* maar een grote verbouwing van het bestaande huis. Zoals al gesteld: grote delen van huize Van Hoorn

zijn terug te vinden in Huis Cohen. Verbouwen was overigens geen uitzondering maar eerder illustratief voor de 18e eeuw, waarin vanwege de politiek onzekere tijden door velen van omvangrijke bouwactiviteiten werd afgezien en men genoegen nam met aanpassing van de voorgevel en het interieur van een bestaand huis.³⁷

Zo ook Benjamin Cohen. Hij paste vooral de voorgevel en het interieur aan, waarbij kosten nog moeite werden gespaard. Veel van de Hollands-classicistische elementen van huize Van Hoorn konden gemakkelijk ingepast worden in de op dat moment modieuze Neoclassicistische stijl (piektijd eind 18e eeuw tot begin 19e eeuw). Zo kreeg Huis Cohen een driedeling van de gevels en een middenrisaliet met de hoofdentree. De voorgevel liet hij bekleden met hardstenen platen, blindnissen werden vensters en overal werden 'moderne' schuiframen geplaatst (een laat-18e-eeuwse uitvinding). De zijgevel met afwisselend blindnissen en vensters bleef intact, maar werd gewit. Ook de indeling van de achtergevel bleef grotendeels behouden, maar voorzien van schuiframen. De achterentree werd aangepast en samen met de bovengelegen vensters omkleed met rijk geornamenteerd pronkwerk.

Een opvallende toevoeging aan het huis was de verhoging ervan met een extra etage, waarbij de driedeling van de gevels en de vensterplaatsing werd voortgezet. Het huis werd voorzien van een rijk geprofileerde kroonlijst en een nieuwe kap; uit nauwgezet onderzoek van de kapconstructie blijkt dat hierin geen hergebruikte onderdelen voorkomen. Op de vier hoeken van het omlopende dak werden boven de oude rookkanalen nieuwe schoorstenen geplaatst en bekleden met natuursteen.

Een tweede opvallende toevoeging was de smalle kolom tegen de zijgevel, strekkende tot en met de eerste etage. In deze aanbouw bevonden zich de *privaten* (toiletten) voor het souterrain, de bel-etage en de eerste etage. Ze loosden op de gracht en het geheel impliceert ook een zekere vorm van stromend water. In 1780 waren zowel inpandige toiletten als een eigen waterleidingsstelsel een uitzonderlijke toepassing; dit was ruim een eeuw vóór de aanleg van het algemene waterleidingnet in 1889.³⁸

▲ Uitsnede met daarop de (witgeverfde) zijgevel van Huis Cohen langs de Kortegracht. Tekening door Jordanus Hoorn, 1784.
Museum Flehite 1000-164

▲ Jordanus Hoorn, Voorzijde van het huis van B. Cohen te Amersfoort (provincie Utrecht), 1784
Collectie Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam. Legaat: H.M. Montauban van Swijndregt 1929 / Creditline fotograaf: Studio Tromp, MvS 131 (PK)

Het gehele interieur werd in de op dat moment modieuze Lodewijk XVI-stijl afgewerkt, waarbij kostbare materialen en rijke versieringen niet werden geschuwd. Het wordt gesierd met marmeren vloeren en trappen; houten lambriseringen; deuren, kozijnen en trapeleuningen vol kunstig snijwerk; marmeren schouwen; gepleisterde plafonds vol ornamenten; lijstwerk en wandbespanningen van kost-

► Jordanus Hoorn, Gezicht op de achterzijde van het huis van B. Cohen te Amersfoort (provincie Utrecht), 1784
Collectie Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam. Legaat: H.M. Montauban van Swijndregt 1929 / Creditline fotograaf: Studio Tromp, MvS 132 (PK)

39 Blijdenstijn & Stenvert 2000
40 Fock 2001.
41 Fock 2001, 22-23.
42 Op de locatie waar zich in huize Van Hoorn waarschijnlijk een zoldertrap bevond.

▲ Portretten van Benjamin Cohen en zijn echtgenote Chaile Abraham Meijer. Olieverf door J. van Hien, 1770-1775.
Joods Historisch Museum M014632 en M014633

Lodewijk XVI-stijl

De Lodewijk XVI-stijl (piekperiode circa 1770-1800) vormde een reactie op de frivole en 'decadente' rococo en een terugkeer naar klassieke vormen, geïnspireerd door hernieuwde interesse in de Oudheid en bewondering voor het Hollands classicisme. Kenmerkend voor deze stijl zijn strakke lijnen. Deze neoclassicistische stijl is streng, sober en symmetrisch en wordt gekenmerkt door classicistische versieringen als zuilen en pilasters, lijsten en frontons, kransen en geknopte linten, slingers, festoenen en vazen.³⁹

bare stoffen; beschilderingen. Het geheel straalt luxe en rijkdom uit: zelfs de deurknoppen zijn verguld. Cohen gaf het huis de allure van een 18e-eeuws, Amsterdams stadspaleis.

17e-eeuwse structuur met 18e-eeuwse aanpassingen

Zoals zoveel van zijn tijdgenoten koos Cohen dus voor verbouw in plaats van nieuwbouw. De bel-etage en eerste etage van Huis Cohen hebben dan ook een typisch 17e-eeuwse indeling: beneden vier vertrekken rond de vestibule en het trappenhuis ter zijde; boven de grote zaal.⁴⁰ In een 18e-eeuwse opzet zou de rijkversierde trap eerder een prominente, centrale plaats aan het einde van de vestibule hebben en de grote zaal zou zich aan de achterzijde op de bel-etage bevinden, met grote openslaande deuren naar de tuin.⁴¹ Een creatieve tussenoplossing hiervoor lijkt de grote vouwdeur halverwege de hal: een 18e-eeuwse toevoeging, waarmee de *marmeren kamer* als aparte ruimte is af te scheiden. Omdat de bestaande trap (die vanaf de bel-etage enkel toegang biedt tot het souterrain en de eerste etage) niet kon worden verlengd zonder een deel van de *grote bovenzaal* op te offeren, werd in de zuidhoek bij de uitbouw een secundaire trap

► Voorgevel van Huis Cohen (in grijs) geprojecteerd over die van huize Van Hoorn (in zwart).

toegevoegd die van souterrain tot aan de tweede etage en de zolder reikt.⁴²

Opeenvolgende eigenaren en gebruikers

In 1786 (zes jaar na de aankoop) verhuisde Benjamin naar Amsterdam, maar hij hield Huis Cohen in eigendom. Het is goed voor te stellen dat hij er af en toe verbleef tijdens bezoeken aan (familie in) Amersfoort. Ook anderen mochten er gebruik van maken: in 1787 liet Benjamin (zelf fervent Orangist) tot tweemaal toe vriend en stadhouder Willem V

▲ **Le Pensionnat.** Litho door A.A. Nunnink naar een tekening van C.J. Behr, 1843-1860
Museum Flehite 1000-165

▲ **La Chapelle.** Litho door A.A. Nunnink naar een tekening van C.J. Behr, 1843-1860
Museum Flehite 1000-167

(1748-1806) en diens echtgenote Wilhelmina van Pruisen (1751-1820) hun intrek nemen in het huis.

Na het overlijden van Cohen (1800) ging het huis over naar zijn erfgenamen, die het in eerste instantie verhuurden. Het was het sterfhuis van bewoonster baronesse Anna Maria Christina Henriëtte van Tuyll van Serooskerken (1777-1806), echtgenote van baron Maximiliaan Louis van Utenhove

▲ **Foto uit 1890.** Huis Cohen was op dat moment al enige jaren het Moederhuis van de Congregatie van de Zusters van Onze Lieve Vrouw van Amersfoort.
RCE 20010461, foto Jan Willem Wentzel

(1772-1864), heer van Bottesteijn.⁴³ In 1824 woonde Maximiliaan er nog steeds, nu met zijn nieuwe vrouw, vier kinderen, twee dienstmeiden, een gouvernante en een dienstknecht.⁴⁴ Zes jaar later woonde hier het echtpaar Egbert Brink en Maria Elisabeth Heijerman met hun dochter Wilhelmina. Zij was *instituteur* (onderwijzer/kostschoolhouder) en het huis was blijkbaar een kleine kostschool: de volksteller telde hier naast de bewoners nog vijf meisjes in de leeftijd van 11 tot 13 jaar.⁴⁵

Het was Benjamins kleinzoon Willem Cohen die het huis in 1833 verkocht, aan Willem Vlug en Pieter van Doornik.⁴⁶ Zij deden het binnen drie jaar over aan de agent rijkskassier jonkheer Martinus Frederik Alewijn (1802-1880).⁴⁷ De volkstelling van 1840 gaf op het adres (dat op dat moment *Camp 489* heette) hem als bewoner, samen met zijn vrouw Maria Jacoba Tets van Goudriaan (1799-1844), hun drie kinderen en de inwonende gouvernante en drie dienstbodes.⁴⁸ Alewijn verkocht het huis in 1843 aan de *Associatie Van Werkhoven & Co.*⁴⁹

Fase 4 – Moederhuis

Deze Associatie Van Werkhoven & Co was een meisjesschool, enige jaren eerder opgericht door pater Matthias Wolff. Feitelijk betrof het een verkapt klooster, in een tijd dat het in de noordelijke Nederlanden niet toegestaan was nieuwe kloosters te stichten. Mevrouw Van Werkhoven was een van de drie dames die leiding gaven aan de school. De andere twee waren Maria Josepha Kisters en J.M. Pijpers. Aanvankelijk waren ze gehuisvest in het nabijgelegen pand Muurhuizen 45, waar ze in 1824 al een kostschool waren begonnen en de congregatie Zusters van Onze Lieve Vrouw van Amersfoort hadden gesticht.⁵⁰

Direct nadat de zusters het huis in 1843 in handen kregen en betrokken, richtten zij de grote zaal op de eerste etage in als kapel. Van het klooster ging een hoge conserverende werking uit. Het gebruik als kostschool en klooster vroeg weinig aanpassingen aan het huis. Aan de indeling van het huis veranderden de zusters vrijwel niets; alleen werden op de zolder met houten panelen kamertjes getimmerd voor de kostschoolmeisjes. De zusters herstelden en onderhielden waar nodig, waarbij ze de sfeer en inrichting van het huis intact lie-

ten. Ze hebben ervoor gezorgd dat veel van het onroerende deel van het oorspronkelijke, 18e-eeuwse interieur tot op heden behouden is gebleven. Een forse restauratie in het midden van de 20e eeuw en een renovatie aan het eind van die eeuw hebben ervoor gezorgd dat veel van het oorspronkelijke materiaal en interieur behouden is gebleven en in een goede staat van onderhoud verkeert.

BOUWBESCHRIJVING

Bouwmassa

Huis Cohen bestaat feitelijk uit twee bouwvolumes: een *hoofdgebouw* met daarachter een kleine *uitbouw*. Het hoofdgebouw is blokvormig, een zogenaamd *vierkant huis*. Deze huisvorm komt vanaf de late 16e eeuw voor.⁵¹ De plattegrond van het hoofdgebouw heeft echter meer de vorm van een geknepen rechthoek (17/20 bij 13 m); het huis wordt naar achter toe breder: de rechter zijgevel staat namelijk niet haaks op de voorgevel, maar volgt de perceelsgrens langs de Kortegracht.

Het hoofdgebouw omvat drie bouwlagen: een *bel-etage* en twee verdiepingen, geplaatst op een

▲ **Portret van Maria Josepha Kisters, mère Joseph, die Huis Cohen voor de congregatie aankocht.**
Archief Eemland
AFT005002492

▲ **Kardinaal De Jong betreedt het Moederhuis, waar hij van 1951 tot aan zijn dood in 1955 verbleef.**
Fotocollectie Elsevier 090-0735.

43 Archief Eemland, notariële archieven (bnr 0083) 2933.

44 Id, archief gemeentebestuur 1811-1945 (bnr 0002.01) 718-2395, Volkstelling 1824.

45 Idem 718, Volkstelling 1830 p. 149 vlgnr 10.

46 Aantekeningen en schets door Van der Neut (Archief Eemland, fotonr. 1001_530-2). Akte niet gevonden.

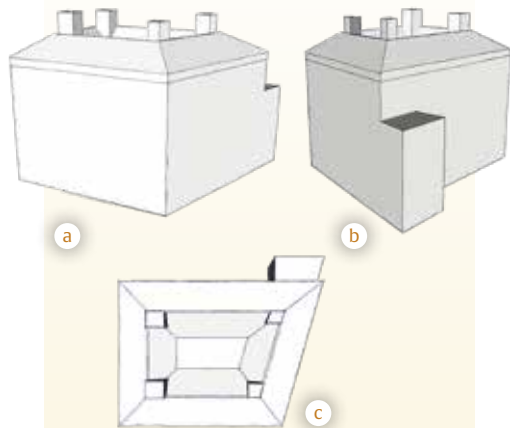
47 Ibidem. Akte niet gevonden.

48 Archief Eemland, archief gemeentebestuur 1811-1945 (bnr 0002.01) 719, Volkstelling 1840.

49 L. van Hoorn-Koster, 1989: 'De bouw van een R.K. Meisjesschool en wat daaraan voorafging', in: J.A. Brongers e.a. (red): *Amersfoortse opstellen: historie, archeologie, monumentenzorg* (Amersfoort) 89-99. Akte niet gevonden.

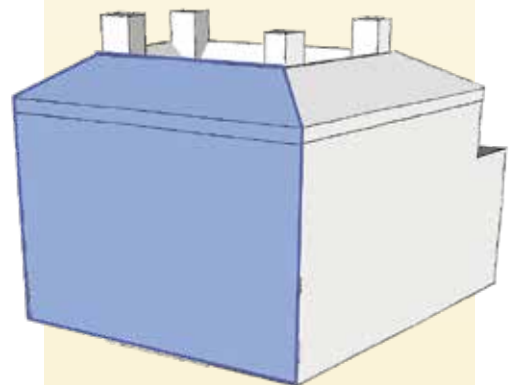
50 Idem.

51 R. Stenvert en van Tussenbroek, 2020: *Inleiding in de bouwhistorie: opmeten en onderzoeken van oude gebouwen* (Utrecht, vierde, sterk gewijzigde druk) 40.

▲ Schematische weergave van de bouwmassa.

- a voor- en rechterzijde
- b rechter- en achterzijde
- c bovenzijde

▲ Positie van de noordgevel (in blauw).

52 Idem 122; P. Bot, 2009; *Vademecum: historische materialen, installaties en infrastructuur* (Alphen aan de Maas) 34; De Man 2020, 126-127.

53 De blokken meten 27 bij 20,2 cm.

54 R. van Hemert, 2009; *Kozijnen ramen deuren luiken: handboek voor timmerlieden betrokken bij restauratie van monumenten* (Amsterdam, 2e geheel herziene en uitgebreide druk); P. Boer en J. Krijnen, 2004: 'Oude vensters in Zutphen: vaste kalven en bewegende ramen', *Zutphen Monumentaal, nieuwsbrief Monumentenzorg, archeologie en bouwhistorie in de gemeente Zutphen*.

▲ Voorgevel van Huis Cohen in 2021.

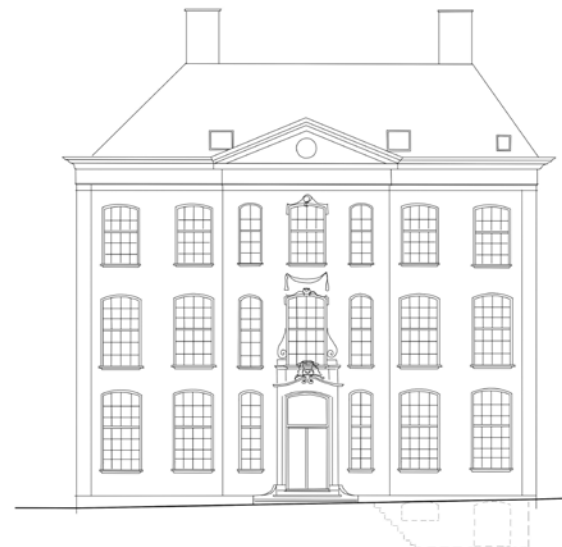
souterrain. Het geheel is afgedekt met een omlopend schilddak, waaronder zich de zolder bevindt. De uitbouw heeft een korte, rechthoekige plattegrond (3 bij 5,5 m) en ligt rechtsachter het hoofdgebouw, gezien vanaf de straat. Het omvat drie bouwlagen onder een plat dak. De vloerniveaus verschillen een halve etagehoogte met die in het hoofdgebouw.

Exterieur

Voorgevel (noordgevel)

Het gevelvlak (17 m = 60 Amsterdamse voet breed en 13 m = 46 Amsterdamse voet hoog) is geheel van plint tot daklijst uitgevoerd in natuursteen. Op het achterliggende metselwerk zijn grote platen van harde, grijze kalksteen vrijwel naadloos tegen elkaar geplaatst, zodat de gehele gevel uit één stuk natuursteen lijkt te zijn gehouwen. Het materiaal is afkomstig uit het Belgische Maasgebied, uit de omgeving van Henegouwen. Deze *blauwe Arduin* (ook wel *Escosijnse steen*) met zijn typerende fossielen is vooral vanaf de 18e eeuw veelvuldig in Nederland toegepast; een volledige gevelbekleding hiervan is echter zeldzaam.⁵²

De gevel is opgezet als een symmetrische, vlakke lijstgevel in Neoclassicistische stijl. Een licht voor-

▲ Tekening van de noordgevel.

De breedte van de gevel is 17 m.

uitspringende middenrisaliet, met daarin de centraal geplaatste entree, verdeelt de gevel in drie vrijwel gelijke verticale delen. De pilasters die aan de beide gevelzijden vanaf de bestrating ononderbroken tot aan de daklijst doorlopen versterken deze verticaliteit. Aan de bovenzijde wordt het geheel horizontaal beëindigd door een gevelbreed *hoofdgestel*, bestaande uit een *architraaf* (sierlijst), een vlakke *fries* en een *kroonlijst*, waarin zich de met koper bekleedde dakgootbak bevindt. Boven de risaliet is een *fronton* (gevelkroon) aanwezig met overeenkomstige kroonlijst die een *tympaan* (driehoekig geveldeel) omlijst.

Geveldecoratie

De gevel is spaarzaam gedecoreerd en deze concentreert zich voornamelijk in het middendeel. Rond de entree, de vensters op de risaliet en op het tympaan zijn gebeeldhouwde ornamenten in Lodewijk XVI-stijl aanwezig; ze bestaan uit langgerekt acanthusloof, lotusbloemen en -slingers, rozetjes en een enkele schelp. Het zwaartepunt ervan bevindt zich rond de hoofdentree. De lantaarns naast de entree dateren uit 1970. Het hek lijkt van oudsher al bij het huis te horen, maar is in huidige uitvoering recent.

Hoofdentree

Een bordestrap van drie treden geeft toegang tot de centraal geplaatste hoofdentree, bestaande uit een forse deurpartij met dubbele deur onder een vast bovenraam (*bovenlicht*), omgeven door smalle, geblokte pilasters.⁵³ Het houten kozijn van de entree is grotendeels achter de gevelbekleding geplaatst – een typisch laat-18e-eeuws verschijnsel.⁵⁴ Het deurenpaar bestaat uit twee hoge en spiegel-symmetrische deuren, elk voorzien van door tabaksbladeren en profiellijsten omgeven paneelvlakken met een portretmedaillon en een deurknop in de vorm van een hondenkop. Het bovenlicht bevat een houten snijraam met langgerekt acanthusloof, geknoopte linten en gladde festoenen rond een centrale, cirkelvormige cartouche. De hele entreepartij is in Lodewijk XVI-stijl vormgegeven en dateert uit dezelfde tijd als de gevel. Rechts van de deur bevindt zich een trekbel, die middels tuimelaars en draad verbonden is aan een 18e-eeuwse klepelbel met belveer, binnen naast de hoofdentree.

Kelderentree

Pas wanneer het huis dicht genoeg wordt genaderd, is aan de rechterzijde van de gevel een trapgat met hardstenen trap naar de kelderentree te zien: de dienstingang. De houten deur onderaan de trap heeft een ovaal venster met gietijzeren ornament, dat met een verticaal schuifluik afgesloten kan worden.

Maskers

Op de middenrisaliet zijn aan beide zijden twee holle bronzen maskers (mannenkoppen) aangebracht, ter hoogte van de borstwerking tussen bel-etage en eerste etage.

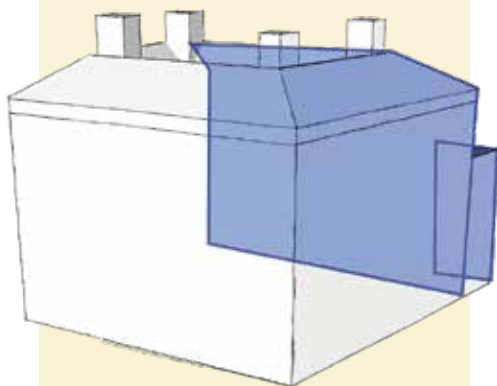
Ze bestaan uit twee afzonderlijke delen. De mond en bovenzijde zijn open. De maskers lijken al op de tekening van Jordanus Hoorn uit 1788 voor te komen. Hun functie of bedoeling is vooralsnog onduidelijk.

▲ Smal en breed venster in de voorgevel aan de Zuidsingel. Voor de gevel bevindt zich een hardstenen stoepplaat met hekwerk, bestaande uit gietijzeren balusters en smeedijzeren hekdelen ertussen.

► Entreepartij met hardstenen bordes-trap en stoephek.

▲ Positie van de zuidgevel (in blauw).

► Detailopname van 18e-eeuwse deurdecoratie in Lodewijk XVI-stijl. De koperen spreekroosters dateren uit het begin van de 20e eeuw.

▲ Keldergat, met trap naar kelder-entree.

▼ Overzichtopname van de achtergevel met links de uitbouw. Rechts is een deel van het naastgelegen pand Zuidsingel 39 te zien.

▲ Een 20e-eeuwse toevoeging: het metalen ornament boven de entree, bestaande uit het wapen van kardinaal De Jong, omringd door een kardinaalshoed met aan weerszijden vijftien kwastjes (ter aanduiding van de kardinaalswaardigheid) en een lint met de wapenspreuk *Dominus mihi adjutor* (God is mijn helper).

▲ Tekening van de zuidgevel. Tekening Timo d'Hollosy (naar M.G. Bakker).

Klepelbellen

De Klepelbel van de hoofd-entree is niet de enige die in Huis Cohen bewaard is gebleven.

In de kelder hangt een bel aan een beveer die middels tuimelaars en draad verbonden is aan de trekknop aan de buitenzijde, naast de kelderentree. Een derde bel hangt aan een beveer bij de marmere pilaster tussen vestibule en trappenhuis op de bel-etage. De tuimelaars en draden hieraan verbonden leiden naar de kamer rechtsvoor, maar daar is geen bediening meer aanwezig.

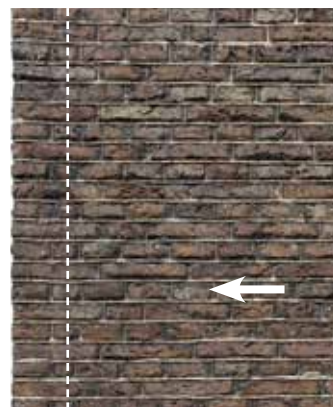
- ▼ Zicht op de achterzijde van Huis Cohen.

- ▼ Kleurverschil tussen het metselwerk van de bovenste bouwlaag en eronder.

- ▼ Metselwerk uit de tijd van Van Hoorn, met bakstenen in afwisselende kleuren, klezoren (bij de witte lijn) langs de vernsteropeningen en enkele versinterde bakstenen (witte pijl).

Vensters, ramen en ruitjes

De voorgevel bevat twintig vensters, symmetrisch geplaatst op zeven vensterassen.⁵⁵ De hierin geplaatste houten schuiframen met de vele kleine ruitjes vormen qua stijl en datering één geheel met de laat-18e-eeuwse gevel. Bovendien bevatten ze nog enkele ruitjes uit de tijd van Cohen: het 18e-eeuws cilinderglas is herkenbaar aan de aanwezigheid van blokveegsporen aan één zijde en ingesloten luchtbellens. Bovendien heeft het in de loop der tijd een paarse kleur gekregen.⁵⁶

Achtergevel (zuidgevel)

De achtergevel van Huis Cohen ligt parallel aan de voorgevel. Deze is eveneens opgezet als een vlakke lijstgevel in Neoclassicistische stijl, maar is een stuk breder. De stijl-vereiste symmetrie is optisch verkregen door het gevelsurplus te voorzien van een uitbouw. In het resterende geveldeel keren de driedeling met middenrisaliet, de centraal geplaatste entreepartij en de zeven verticale vensterassen met schuifvensters en paarse ruitjes terug. Het meest opvallende verschil met de voorgevel is dat de

natuursteenbekleding ontbreekt. De achtergevel toont schoon metselwerk met kruisverband en snij- en knipvoegen.

Tweedeling/fasering

De achtergevel laat een opvallende tweedeling zien: het metselwerk van de derde bouwlaag heeft een lichtere kleur dan dat eronder. Het duidt op een verschil in bouwjaar: deze etage is later toegevoegd. Het muurwerk in het onderste geveldeel hoort thuis in de 17e eeuw: de gebruikte bakstenen zijn *handgemaakt* (formaat circa 19 × 8,5 × 3,5 cm) en ongesorteerd (uiteenlopende hardheid en kleuren van rood tot bruin en enkele *gesinterde* (te heet gebakken) exemplaren). Het kruisverband waarin de stenen zijn geplaatst (10-lagenmaat is 43,5 tot 44,5 cm) is sinds het begin van de 16e eeuw in gebruik. De toepassing van *klezoren* (1/4 formaat baksteen) was tot het einde van de 17e eeuw de gebruikelijke *hoekoplossing*: een methode om de stootvoegen bij de gevelranden en langs de vensters niet in elkaars verlengde te laten uitkomen.⁵⁷ Dit is de oude gevel van huize Van Hoorn.

Het metselwerk van het bovenste geveldeel bevat eveneens handgemaakte bakstenen van hetzelfde formaat, maar hier zijn ze goed gesorteerd; ze hebben alle een overeenkomstige hardheid en roodbruine kleur en gesinterde exemplaren ontbreken. Dit metselwerk (10-lagenmaat 43,5 cm) dateert uit de tijd van Cohen. Hierin zijn nauwelijks nog klezoren te zien, maar zijn vooral *drie-klezoren* (3/4-stenen) in de strekkenlagen aanwezig, een hoekoplossing die sedert het begin van de 18e eeuw is toegepast.⁵⁸ Een vergelijkbaar verschil in

metselwerk is te zien in de risaliet op de eerste etage, waar de 17e-eeuwse smalle vensters uit de tijd van Van Hoorn zijn dichtgezet met 18e-eeuws metselwerk.

Vensters

In de achtergevel zijn in een symmetrisch ritme veertien vensters aangebracht; vier op de risaliet en zes aan elke zijde ervan. Alle vensters zijn voorzien van houten schuiframen, nu met rechte bovendorpel. Ze dateren uit Cohens tijd: het *duivejagerprofiel* (de heel specifieke vorm is op een foto op p. 96 van het balkenplafond te zien) in de dagkant van de kozijnen komt vanaf de 18e eeuw voor. Bovendien zijn in vrijwel elk raam nog enkele 18e-eeuwse paarse ruitjes te vinden.

Onderaan de gevel, in de natuurstenen plint, bevinden zich zes keldervensters met koekoek, geplaatst op de vensterassen. Ze duiden op een souterrain.

Achterentree, pronkrisaliet en balkon

De centraal in de risaliet gelegen achterentree, die de verbinding vormt tussen de bel-etage en de tuin, is voorzien van een houten deurpaar boven een twee-tredig trapje. De raamdeling van de smalle, hoge deuren correspondeert met de naastgelegen ramen. Het bovenste raamdeel bevat een snijraam met rozetmotief als ware het een bovenlicht. Het raam op de eerste etage is feitelijk een deur (zie hieronder). Ervóór is een balkon aangebracht, dat steunt op vier stijlen rond de entreepartij op de bel-etage. Een in Lodewijk XVI-stijl geornamenteerde ombouw van hout en pleisterwerk, met acanthusloof en festoenen die overeenkomen met die op de voorgevel, maakt het geheel van entree en vensters tot een *pronkrisaliet*. Opmerkelijk is dat zelfs het hoofdgestel boven de pronkrisaliet ook gedecoreerd is.

- ◀ Zicht op de keukenentree in de uitbouw met links het aanlegplaatsje langs de gracht. De ramen in de keukendeuren kunnen aan de binnenzijde afgesloten worden met verticaal schuivende luiken. Het rechthoekige ornament met guirlande op de deur van de keukenentree in het onderste paneel is vrijwel identiek aan die op de deuren van de hoofdentree aan de voorzijde.

- ▲ Natuurstenen plint onderaan de gevel met koekoek naar de ruimtes in het souterrain.

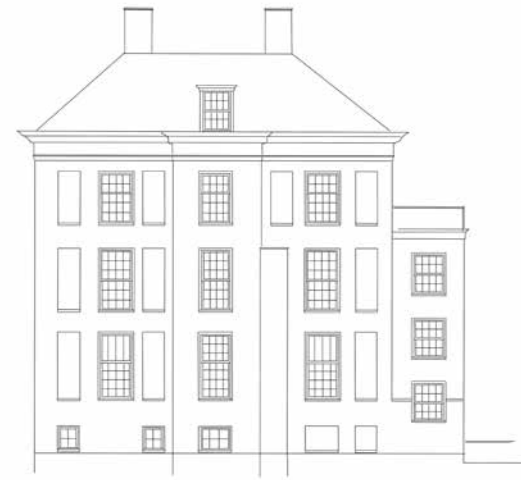
55 Centraal in het timpaan bevindt zich nog een rond venster waarachter een vierkant raam met één ruitje zichtbaar is.
56 Overigens zijn niet alle paarse ruitjes oud; in de kelder is een doos aangetroffen met nieuwe paarse ruitjes.
57 Stenvert, R. & G. van Tussenbroek (red.), 2015: *Inleiding in de bouwhistorie. Opmetten en onderzoeken van oude gebouwen* (Utrecht, derde druk) 139-161.
58 Gebruik van klezoren als hoekoplossing kwam ook in de 18e eeuw nog voor, bijvoorbeeld in het Comptoir General te 's Gravenhage (1779). Zie ook Stenvert en Tussenbroek 2015, 161.

▲ Bovenste deel van de pronkrisaliet.

▲ Onderste deel van de pronkrisaliet met entree.

▲ Tekening van de westgevel.

▲ Westgevel van Huis Cohen, souterrain en bel-etage.

▲ 17e-eeuws venster met een 18e-eeuws raam in de achtergevel (bel-etage). De strekse boog boven het venster is uitgevoerd in zachtere (rodere) baksteen.

▲ Detailopname van metselwerk en blindnis in de zijgevel. Enkele van de klezoren in het 17e-eeuwse metselwerk zijn rood omlijnd.

▲ Westgevel van Huis Cohen, eerste en tweede etage.

Keukendeur

Een tweede, kleinere entree bevindt zich aan de achterzijde van de uitbouw en verbindt de achterliggende ruimte (keuken) met de tuin en het naastgelegen aanlegplaatsje in de gracht. Deze keukenentree is voorzien van een houten deurpaar met bovenlicht in Lodewijk XVI-stijl.

Zijgevel (westzijde)

De westelijke zijgevel staat met haar voet in het water van de Kortegracht. Deze gevel is vier bouwlagen hoog (drie etages en het souterrain) en opgezet als vlakke, symmetrische gevel met centrale

risaliet, zeven vensterassen en een hoofdgestel dat aansluit op die aan de voor- en achtergevel. Direct rechts van de risaliet bevindt zich aan de zijgevel een smalle, bakstenen aanbouw met kleine raampjes, die van het souterrain tot en met de eerste etage strekt. Deze aanbouw bevat de toiletten voor het souterrain, de bel-etage en de eerste etage.

Net als bij de achtergevel kijk je hier tegen het metselwerk aan. Het is hier echter witgeverfd met onderaan een zwartgeverfde plint. Er zijn geen ornamenten. Het muurwerk bevat voornamelijk handgevormde bakstenen (formaat $19 \times 8,5 \times 3,5$ cm; 10-lagenmaat = circa 44 cm) in kruisverband met snij- en voegen.

De eerder genoemde tweedeling in het metsel-

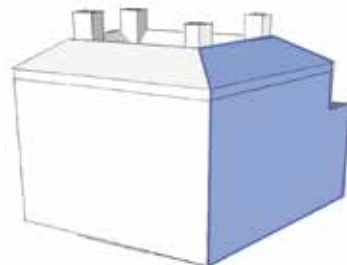
werk is ondanks de witte verf ook hier waarneembaar: in het onderste deel van de gevel (souterrain, bel-etage en eerste etage) is het muurwerk duidelijk minder vlak en minder egaal dan erboven en zijn wederom klezoren als hoekoplossing toegepast. Op de tweede etage lijken ze te ontbreken, hier zijn wel drie-klezoren te zien.

Vensters en blindnissen

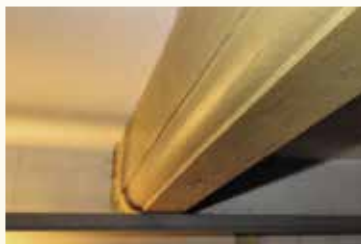
De gevel bevat negen vensters die op de even vensterassen zijn geplaatst. Op de oneven assen zijn smalle blindnissen aanwezig. De gevel komt sterk overeen met het geschilderde 17e-eeuwse huize Van Hoorn. In de vensters zijn echter 18e-eeuwse houten schuiframen aanwezig.

◀ Het door het omlopende dak omsloten loofhuttendak met toegangskapel en twee van de vier schoorstenen.

▶ Positie van de westgevel (in blauw).

▲ 18e-eeuwse vloerbalk van de bel-etage met fors duivejagerprofiel (ruimte -1.08).

▼ 17e-eeuwse ongeprofileerde vloerbalk van de bel-etage met eenvoudig sleutelstuk (ruimte -1.03).

▲ Uitschuifbare hijsbalk in de linker kapel aan de achterzijde.

59 Stenvert & Tussenbroek 2015, 151.

60 Onduidelijk is gebleven of deze verbreding al bij de 17e-eeuwse bouw aanwezig was, of een aanpassing is die bij de 18e-eeuwse verbouwing hoort.

61 Haaks in de ruimtes -1.05a, -1.08 en -1.09; parallel in ruimte -1.04.

Dak

Het dak is langs alle zijden belegd met rechtsdekende, blauwgrijs gesmoorde Oud-Hollandse pannen, die vanaf het midden van de 18e eeuw voorkomen.⁵⁹ De dakranden (kepers en nok) zijn met lood afgewerkt. Het fronton is gedekt met zinken platen. Op de vier kruispunten van het omlopende schild staan identieke schoorstenen, opgebouwd uit metselwerk en aan alle zijden bekleed met hardstenen platen met gebeeldhouwde ornamenten in Lodewijk XVI-stijl. Uit het zij- en achterdak steken vier dakkapellen die ook voorkomen op de prenten uit 1784. Een vijfde dakkapel bevindt zich aan de oostzijde.

Wat niet vanaf de straat zichtbaar is, is dat het dak een verlaagd middendeel heeft. Omsloten door het omlopende dak ligt een horizontaal dakvlak, toegankelijk aan de westzijde via een dakkapel met deur. Op het gebruik van deze omsloten ruimte als *loofhuttendak* zal in het volgende artikel nader worden ingegaan.

Bijzondere vondst: uitschuifbare hijsbalk

Boven het raam in de linker kapel op het achterdak is een kort uitsteeksel te zien. Aan de binnenzijde blijkt dat dit het uiteinde van een uitschuifbare hijsbalk is. Hiervan zijn vooralsnog geen andere voorbeelden bekend.

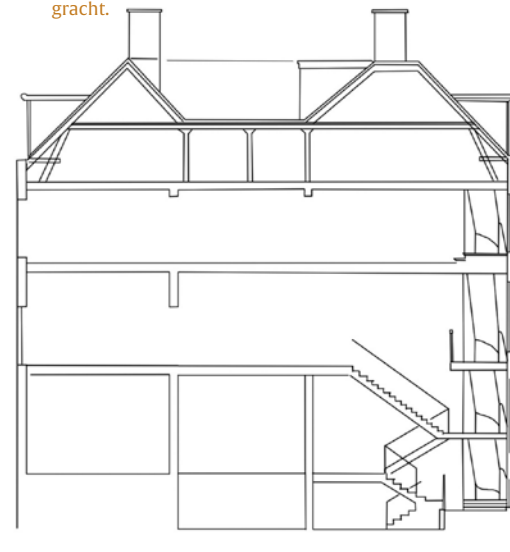
Constructie

De buitengevels van het huis vormen samen met enkele gemetselde binnenmuren de draagconstructie, waarop de krachten van de balken en de kap worden overgebracht. Aan de kant van de Kortegracht is te zien dat de westgevel aan de onderzijde breder uitloopt. Deze muurverdikking is ook aanwezig in de voorgevel, zoals te zien is in de gewelfkelder. Door op deze wijze te funderen, wordt het gewicht van het huis over een groter oppervlak verspreid en de stabiliteit ervan verbeterd.⁶⁰

Balklagen

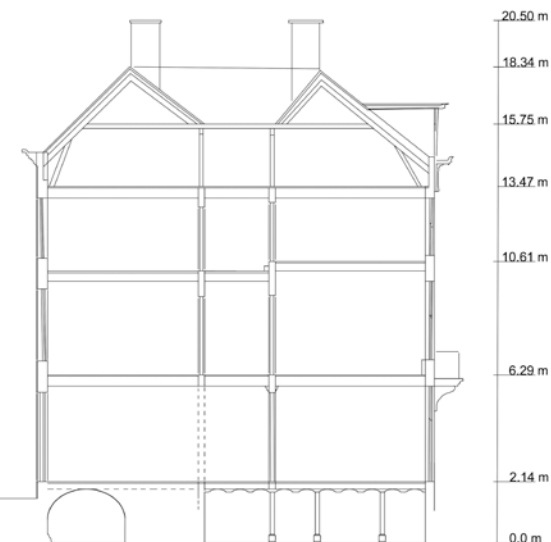
De vloer van de bel-etage ligt ongeveer 50 cm boven straatniveau en wordt gedragen door parallel geplaatste balken, die op de dragende muren rusten. Deze *enkelvoudige balklaag* komt in twee soorten voor. De eerste met haaks op de voorgevel lig-

▼ Dwarsdoorsnede door de as van Huis Cohen met links de linker zijgevel en rechts de rechter zijgevel en de Kortegracht.

gende grenen balken (20 cm breed, hart-op-hartafstand 110 cm) voorzien van een fors duivejagerprofiel, dat dateert van na 1750. De tweede met parallel aan de voorgevel liggende grenen balken (24-29 cm breed, hart-op-hartafstand 90 cm) zonder profiel, maar met eenvoudige afgeronde en

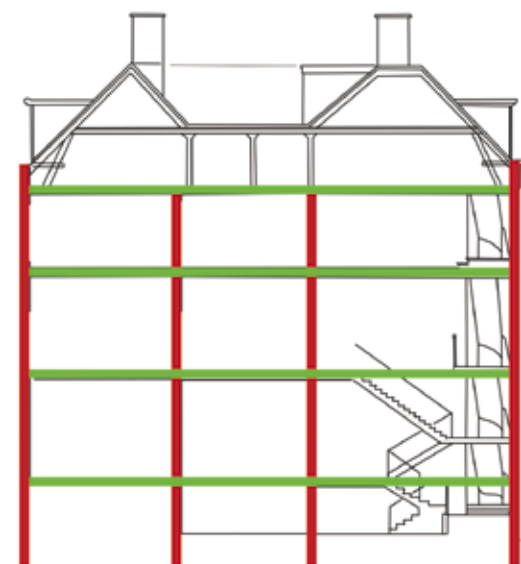
▼ Idem met links de voorgevel en rechts de achtergevel.

schuin afgekante sleutelstukken die ouder zijn.⁶¹ Deze laatste dateren uit de tijd van Van Hoorn.

Onder het centrale deel van de bel-etagevloer bevindt zich aan de voorzijde een 17e-eeuwse keldergewelf en aan de achterzijde troggewelven (circa 55 cm breed tussen houten balken (hart op hart

▼ Doorsnedetekening (links) en plattegrond (bel-etage, rechts) met de dragende muren in rood en de balklagen in groen weergegeven.

▲ Troggewelf in het souterrain onder de marmeren vloer van de hal op de bel-etage. De balkranden zijn voorzien van een 18e-eeuws duivejagerprofiel.

▲ Idem met ongeprofileerde balken.

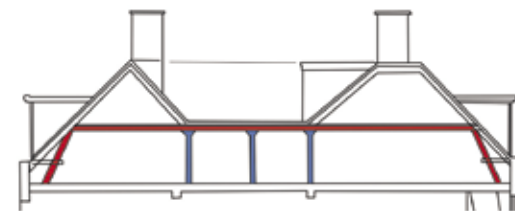

◀ 17e-eeuwse gewelvkelder met links de uitkragende fundering van de voorgevel.

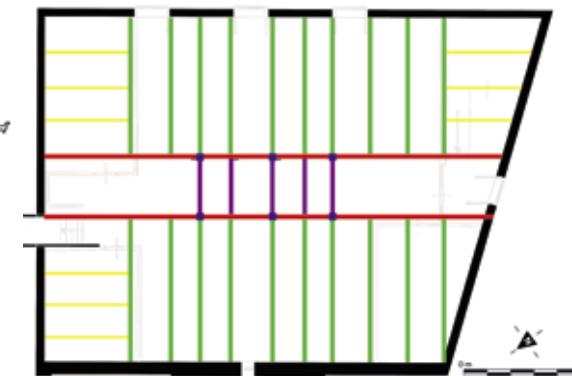
▶ Eén van de zes op een bakstenen poertje geplaatste houten kolommen die de troggewelfjes ondersteunen.

◀ Overzichtopname van de zolder met links en rechts bovenaan de twee schaargebinten op standvinken. Tussen beide gebintbalken ligt het verlaagde loofhuttendak, gedragen door een aantal onderslagbalken.

▲ Doorsnede van de kap (boven) en de plattegrond van de zolder (rechts) met de schaargebinten in rood, de standvinken in blauw, de halfspanten in groen en de korte halfspantjes in geel. De onderbroken blauwe lijn markeert de positie van de erboven afgebeelde doorsnede.

80 cm) met een 18e-eeuws duivejagerprofiel. Deze zijn noodzakelijk om de zware marmeren vloerplaten in de hal te dragen.

De balklagen van de overige etagevloeren zijn niet zichtbaar; hieronder zijn stucplafonds aangebracht. Enkel in de plafonds aan de achterzijde van de tweede etage zijn balken te zien die de zoldervloer dragen. Ze liggen parallel aan de voor- en achtergevel en zijn voorzien van een duivejagerprofiel.

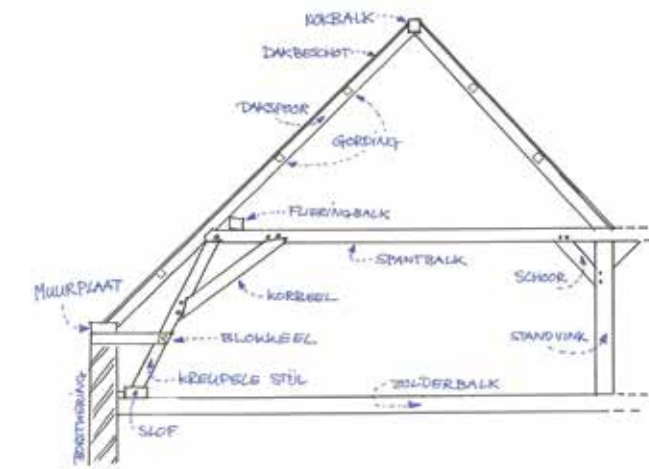
Kapconstructie

Het dak zelf betreft een grenen spantenkap met verlaagd en plat middendeel. De basis van de draagconstructie bestaat uit twee forse *schaargebinten* (kapspanten met rechte, maar schuingeplaatste benen die niet tot in de nok doorlopen). Ze overspannen de gehele breedte van het pand en worden in het middendeel elk door drie standvinken ondersteund. Tussen de voorgevel en het voorste schaargebint bevinden zich tien halve spanten, die haaks op de voorgevel staan en hetzelfde herhaalt zich bij de achtergevel. Langs beide zijgevels bevinden zich korte halfspanten tussen gevel en het meest nabijgelegen halfspant. *Korbelen* en *flieringsbalken* geven de spantconstructies extra stevigheid. Alle onderdelen zijn middel pen-en-gatverbinding aan elkaar verbonden.

In het middendeel vormen vijf *onderslagbalken* de draagconstructie van het platte, verlaagde dakdeel (op de tekening in paars). Ze zijn tussen de draagbalken van beide schaargebinten met halfhoutsverbindingen aan elkaar verbonden.

De spanten en halfspanten dragen sporenbalken en gordingen. De sporen zijn gepaard en rusten aan de onderzijde op de muurplaat en aan de bovenzijde tegen de nokbalk. Dwars op de sporen zijn *gordingen* aangebracht. Gordingen, nokbalk en sporen dragen het (verticaal geplaatste) dakbeschot. Deze zijn middels groeven en losse veren aan elkaar verbonden. De uitvoering met volledig gesloten dakbeschot (plaatdikte 3,5 cm) maakt het tot een bijzonder rijk uitgevoerde kap.

Vanaf de zuidwesthoek van het verlaagde dakdeel zijn sporen van een inpandige open goot (*Keulse goot*) te vinden waarmee ooit hemelwater van dit dak naar de achterzijde werd afgevoerd. Een zinken buis langs het zevende halfspant aan de achterzijde is de huidige opvolger.

▲ Schets van een halfspant bij de voorgevel.

- ▲ Dakvlak bestaande uit verticaal geplaatst dakbeschoot, rustend op gordingen en sporen. Links en rechts zijn de dekbanken van de halfspanten langs de voorgevel te zien.
- ▼ Één van de vier gemetselde rookkanalen die, rustend op leihouten, naar de hoekpunten van de dakkoppen zijn geleid.

▲ Naam in potlood: E. van Hens, Nr. 16?

▲ Namen, nummers en data in potlood.

Telmerken, paringstekens en constructielijnen

Op de dekbank, de staanders, de korbelen, de blokkeels en op enkele sporen zijn *telmerken* aangebracht, die ook dienst doen als *paringstekens*. Alle bijbehorende delen van de gebinten en halfspanten zijn van noord naar zuid (richting de Kortegracht) met Romeinse cijfers genummerd, van 1 (I) tot 10 (X). De telmerken aan de zijde van de voorgevel zijn met een rechte beitel aangebracht; aan de achterzijde betreffen het halve maantjes, aangebracht met een guts. Op diverse plekken op de gebinten en spanten zijn ingesneden of ingekraste lood- en constructielijnen te zien.

Bijzondere vondst: scriptures

Een opvallende vondst zijn de diverse vrouwen-namen, nummers en data die met potlood in 19e-eeuws handschrift op balken rond de dakkapel aan de linker (oost)zijde van het huis zijn geschreven. Betreffen het hier de namen van bediendes, kostschoolmeisjes of van zusters?

Interieur

Huis Cohen omvat ruim veertig afzonderlijke ruimtes, verdeeld over vijf verdiepingen. Twee trappen vormen de verticale verbindingen.

Trappen

Primaire trap

Souterrain, bel-etage en eerste etage zijn onderling verbonden door een bijzonder rijk versierde trap. Deze is uitgevoerd als bordestrap met rechte armen in tegengestelde richtingen. De treden en stootborden zijn belegd met grijsdooraderd wit

▲ Telmerk IIII, met een guts aangebracht op een korbeel bij de achtergevel.

▲ Telmerk VIII, met een rechte beitel aangebracht op korbeel en spantbalk van een van de halfspanten bij de voorgevel.

▲ Ingekraste constructielijnen rond de aansluiting van dekbank en korbeel op de dekbank van een halfspant.

Arabescato-marmer, afkomstig uit Carrara (It.). Ook de lambrisering is van dit marmer gemaakt. De balustrade is geheel in eikenhout uitgevoerd en voorzien van rijk gebeeldhouwde, open balusters in Lodewijk XVI-stijl. De wanden boven de lambrisering zijn glad gepleisterd, net als het plafond in het trappenhuis en de onderzijde van de trap. Deze mag met recht een *pronk-* of *statietrap* genoemd worden en zal voor de familie en gasten bestemd zijn geweest.

Secundaire trap

Om de tweede etage te bereiken, moet men de secundaire trap nemen. Deze trap met tegengestelde armen rond een langwerpig afgerond schalmgat, is geheel uitgevoerd in grenen. De balusters van de leuning zijn gedecoreerd met snijwerk in Lodewijk XVI-stijl, maar duidelijk minder rijk uitgevoerd dan die van de primaire trap. Deze trap lijkt daarmee vooral bedoeld voor bedienden.

▲ De kreupele staander rust op een parallel aan de gevel geplaatste slof en is middels een *blokkeel* (zie de schets van de halfspanten) aan de borstwering verbonden. Op de borstwering ligt de muurplaat.

▲ Zicht op de trap vanaf de gang op de eerste etage, met onderaan het bordes. Erboven is een deel van de overloop te zien.

▲ Zicht op het trappenhuis en trap vanuit de vestibule.

▲ Balustrade en baluster op het draaipunt van de trap bij het bordes.

▲ Balusters in Lodewijk XVI-stijl.

▲ Traparm van bordes naar de gang op de eerste etage.

▲ Trappenhuis met de secundaire trap, gezien vanuit de uitbouw.

▲ Trapwang van de secundaire trap met gesneden balusters en leuning.

▲ Bocht in de leuning bij het schalmgat van de secundaire trap.

Fonteyntjes

In Huis Cohen bevinden zich in totaal vier fonteyntjes, één per bordes van het primaire trappenhuis en één op de overloop op de bovenste etage. Drie daarvan zijn uit hetzelfde Arabescato-marmer gesneden als de vloer in de hal van de bel-etage, in Lodewijk XVI-stijl. Ze hebben een koperen kraan en dateren uit de tweede helft van de 18e eeuw. De derde is een 20e eeuwse porseleinen vervanging. Dat de fonteyntjes

ouder zijn dan het waterleidingnet in Amersfoort vormt wederom een aanwijzing dat het huis een eigen (in pandige) watervoorziening heeft gehad. Hiertoe zal er waarschijnlijk een waterbak op zolder hebben gestaan, waarin regenwater werd verzameld, of water naartoe werd gepompt. Van een dergelijk waterreservoir op zolder zijn overigens geen resten aangetroffen.

▲ 20-eeuws porseleinen fonteyntje in het trappenhuis in het souterrain.

▲ 18e-eeuws marmeren fonteyntje in het trappenhuis op de bel-etage.

▲ 18e-eeuws marmeren fonteyntje in het trappenhuis op de eerste etage.

▲ 18e-eeuws marmeren fonteyntje in het trappenhuis op de tweede etage.

Souterrain

Een deel van het gebouw is onderkelderd; omdat deze deels boven het maaiveld uitsteekt, spreken we van een *souterrain*. Vanaf de buitenzijde is het souterrain te betreden via de kelderdeur in de voor-gevel, die toegang biedt tot een gang langs de zijgevel met deuren naar de twee naastgelegen kelderruimtes. Achter de eerste ruimte ligt Van Hoorns kelder met het 17e-eeuwse tongewelf.

Enkele treden aan het eind van de gang geven toegang tot het bordes van de primaire trap (ruimte

-1.05) en in het verlengde van de gang ligt het trappenhuis van de secundaire trap met ertegenover drie geschakelde deuren. De eerste geeft toegang tot een kleine toiletruimte in de aanbouw langs de zijgevel, de tweede tot een wandkast en de derde tot een keuken in de uitbouw (zie kader). Van daaruit biedt een dubbele deur toegang tot de tuin.

Vanuit het primaire trappenhuis zijn nog twee andere ruimtes ontsloten: een met het 17e-eeuwse balkenplafond en de ander met de troggewelfjes en ondersteunende kolommen. Deze laatste is in

▲ Plattegrond van het souterrain met ruimtenummers. Verkeersruimtes zijn geel.

- 1.01 opslagruimte met kolommen
- 1.02 opslagruimte met kolommen
- 1.03 opslagruimte (voormalige keuken?)
- 1.04a trappenhuis secundaire trap, toilet en wandkast
- 1.04b keuken
- 1.05 bordes trappenhuis hoofdtrap
- 1.05a trappenhuis hoofdtrap
- 1.06 gang
- 1.07 opslagruimte
- 1.08 opslagruimte
- 1.09 gewelkelder
- 1.10 tunnel met doorgang naar nr. 39

- ▲ Zicht vanaf het bordes op de kelder-gang met achterin de kelderentree in de voorgevel.
- ▼ Venster in de buitengevel naast de trap, gezien vanuit ruimte -1.09.

- ▲ 18e-eeuwse deur onderaan het trappenhuis naar kelder-ruimte -1.01.
- ▼ Op plaatsen waar het pleisterwerk van de plafonds is beschadigd, is te zien dat dit op rinkellatjes is aangebracht (plafond van ruimte -1.03).

- ▲ Drie geschakelde deuren naar toilet, kast en keuken. De keukendeur staat open.
- ▼ 18e-eeuwse witte wandtegels (13 × 13 × 0,8 cm) met proen-afdrukken op de hoeken.

- ▶ Trappenhuis met hoofdtrap vanuit de bel-etage, gezien vanaf het bordes in het souterrain. Het hekwerk onderaan de trap is een 19e- of 20e-eeuwse vervanging van de oorspronkelijke balustrade.
- ▶ Bordes in het souterrain met links de doorgang naar de secundaire trap, in het midden een venster in de zijgevel dat uitzicht biedt op de Kortegracht en rechts de deur naar de keldergang richting de voorgevel. De donkere marmertegels betreffen vervangingen.

- ▲ 18e-eeuws kelderraam aan de achterzijde in de ruimte die waarschijnlijk in de 17e eeuw als keuken in gebruik was.

- ▲ 18e-eeuwse kastenwand met gasdeuren en gordijnen onder de primaire trap.

de 20e eeuw met multiplexplaten in tweeën gedeeld. Een tunnel vormt een directe verbinding met het naastgelegen pand (nr. 39).

Afwerking

Veel van de gebruiksruidtes in het souterrain hebben eenvoudige vloeren, belegd met 18e-eeuwse gele ijselsteentjes (16 × 7 × 4 cm, al dan niet roodgeverfd of met een dunne laag beton erop), ongeglaazuurde plavuizen, 19e-eeuws granito of 20e-eeuwse tegeltjes. De vloeren van de verkeersruimtes (gang, trappenhuis en bordessen) zijn echter belegd met het Arabescato-marmer. De marmeren vloertegels zijn 45 bij 45 cm en dateren uit de 18e eeuw. Enkele zijn naderhand vervangen door marmertegels met een andere tint. Alle wanden boven de marmeren vloeren en langs de trappen zijn voor-

zien van marmeren lambrisering. Daarboven zijn de wanden glad gepleisterd en wit, evenals de plafonds. Alle gebruiksruidtes zijn van vloer tot plafond betegeld met 18e-eeuwse witte tegeltjes (13 × 13 × 0,8 cm), soms met een roze of blauwe waas.⁶² De 17e-eeuwse gewelkelder en de tunnel hebben witgepleisterde wanden.

Keukens

De ruimte in de uitbouw herbergt de keuken uit de tijd van Cohen. Langs één zijde bevindt zich een lange keukenschouw en in de tegenoverliggende hoek zit een gootsteen uitgevoerd in Arabescato-marmer met bijbehorende pompbak. Een dergelijke installatie in huis was in zijn tijd een bijzondere luxe.⁶³ Helaas ontbreken thans het (koperen) waterreservoir, de pompzwenngels en de kranen – veelal

62 Tegels dunner dan 1 cm dateren veelal na 1700. H. van Lemmen en U. Anderson, 2003: *De Nederlandse tegel* (Alphen aan de Rijn).

63 S. den Daas en W. Zwanikken, 2012: *Monumentale keukens in de binnenstad van Utrecht* (Utrecht, Steengoed nr. 54) 22.

64 Ibidem.

- ▲ Achterwand van de keuken met links van de entree naar de tuin een wandkast en rechts een gootsteen met pompkast.

- ▲ Keukenraam in de zijgevel, af te sluiten met een schuifluik dat in opengeschoven toestand deels achter de servieskast (rechts) verdwijnt.

twee stuks: één voor opgepompt grondwater, en één voor opvangen regenwater.⁶⁴ Twee forse servieskasten completeren het geheel. De deuren ervan bevatten ruitjes van hetzelfde 18e-eeuwse cilinderglas, zoals die in de ramen zitten. Ze zijn hier echter niet paars geworden, omdat er minder daglicht is.

Van Hoorn had de keuken waarschijnlijk in de andere souterrainruimte met een stookplaats: die met het 17e-eeuwse balkenplafond. De schouw is in de 18e eeuw tot kast omgebouwd.

Bijzondere vondst: grendel met afstandsbediening

De kelderdeur in de voorgevel heeft aan de binnenzijde een dubbele vergrendeling. Aan de linkerzijde zit een ijzeren schuifgrendel. De tweede grendel bevindt zich aan de bovenzijde van de deur. De ijzeren sluitpen die hier uit het kozijn steekt, kan in een ijzeren beugel met oog op de deur worden gelaten. De bediening ervan bevindt zich een etage hoger, in de vensterbetimmering van de bovenliggende kamer.

- ◀ Plattegrond van de bel-etage met ruimtenummers. Verkeersruimtes zijn geel.

- 0.01 hal met hoofdentree/vestibule
- 0.02 voorkamer suite/antichambre
- 0.03 achterkamer suite/salon
- 0.04 afscheidbaar haldeel ("marmere kamer")
- 0.05 achterkamer/tuinkamer
- 0.06 kamer in uitbouw
- 0.08 trappenhuis secundaire trap met wandkast en privaat
- 0.09 trappenhuis/bordes primaire trap
- 0.10 voorkamer/comptoir

- ▲ Keukenschouw (dichtgezet) tegen de linker zijwand.

- ▲ Pompkast, gootsteen, aanrecht en servieskast tegen de rechter zijgevel.

- ▲ Pompbak, waaraan de originele pompzwengels, kranen en waterreservoir ontbreken.

- ▲ Mogelijk zijn de ontbrekende kranen aan de kapstok op de eerste etage terecht gekomen.

- ▶ Kelderdeur in de voorgevel.

- ▲ Grendel aan de bovenzijde van de deur.

- ▶ De grendel wordt vanaf de bovenliggende etage bediend.

- ▲ Vestibule, gezien vanuit de entree. Links en rechts zijn deuren naar de zijkamers te zien. In het midden bevindt zich een grote tussendeur naar de achterliggende marmeren kamer. Rechts is de doorgang naar het trappenhuis met de hoofdtrap te zien, geflankeerd door marmeren pilasters.

Bron: RCE

- ▲ Vestibule, gezien naar de voorgevel. Links en rechts zijn deuren naar de zijkamers te zien; in het midden bevindt zich de hoofdentree.

Bel-etage

Het vloerniveau van de voornaamste verdieping, de bel-etage, ligt ongeveer 50 cm boven straatniveau. De bel-etage omvat een centrale hal (*vestibule*) tussen de hoofdentree aan de straatkant en de deurpartij naar de tuin. Hieromheen liggen vier kamers: twee links ervan (ruimtes 0.02 en 0.03, geschakeld als een *suite* en onderling verbonden door een grote *porte-brisée*) en twee rechts van de hal, gescheiden door het primaire trappenhuis. In de hal zelf zit een opmerkelijke en grote tussendeur, bestaande uit twee schuifdeuren en een draai-deur. Met deze tussendeur kan een deel van de hal als aparte kamer worden afgescheiden. Rechts naast de hal ligt een fors trappenhuis. De neergaande traparm leidt naar het souterrain, de opgaande arm naar de eerste etage met halverwege een bordes. Vanaf dit bordes geven twee treden toegang tot het trappenhuis van de secundaire trap. Net als in de overeenkomstige ruimte in het souterrain, heeft deze tegenover de trap drie geschakelde deuren. Ze geven toegang tot een privaat (identiek aan die in het souterrain) en een wandkast. De derde deur geeft toegang tot een kamer in de uitbouw.

- ▶ Verholen deur in de antichambre naar de vestibule. Links is een modern keukenblok te zien, waarachter de *porte-brisée* tussen beide suitekamers zit.

- ▲ Vestibulevloer, belegd met grote platen van Arabescato-marmer uit Carrara, à *livre ouvert* gelegd. Kleurverschillen zijn ontstaan doordat enkele platen zijn vervangen door exemplaren van een lichter marmer.

65 Fock 2001.

- ▲ Voorbeelden van sierstucwerk met allegorieën en hout-snijwerk tegen de wand en plafond.

- ▲ Lambrisering met sierlijsten en snijwerk.

- ▲ Detailopname van lijstwerk op het plafond in de vestibule.

Afwerking

Alle ruimtes op de bel-etage zijn zeer rijk afgewerkt en behouden gebleven in hun 18e-eeuwse vorm. De verkeersruimtes hebben alle een Arabescato-marmeren vloer. In de hal liggen forse tegels (330 × 157 cm) à *livre ouvert* (gespiegeld, als de pagina's van een boek) met rondom marmeren lambrisering, waarin de vensterbanken met zitjes bij de voorgevel zijn opgenomen. Boven de lambrisering bevinden zich gepleisterde wanden, waarop in stuc ornamenten en allegorische afbeeldingen zijn aangebracht. Het gepleisterde plafond is voorzien van lijstwerk, ornamenten en allegorische afbeeldingen.

Alle deuren en deurkozijnen in de hal zijn van mahoniehout en het beslag is van koper. De deuren naar de zijkamers zijn voorzien van snijwerk

waarin tabaksbladeren te herkennen zijn. Bij deze deuren is aan de rechterkant in de kozijnen een *mezoëza* aangebracht (over dit joodse gebruik in het volgende artikel meer). De deurkrukken zijn vuurverguld. Alle vensters zijn omtimmerd met mahonie en voorzien van luiken (*binnenblinden*) die in luikkasten opgevouwen kunnen worden – een typisch 18e-eeuws verschijnsel. De vakverdeling van de luiken stemt exact overeen met de raamindeling. Het grenenhout van de drie geschakelde deuren in het secundaire trappenhuis is voorzien van een eikenhoutbeschildering. Dit is een techniek die met name in de 18e eeuw in de mode was.⁶⁵

- ▼ Entree naar de tuin met dubbele deur en twee schuiframen aan het einde van de hal.

▼ Marmeren schouw in het comptoir met gietijzeren radiatoren in een beschermkooi.

▼ Porte-brisée tussen de suitekamers (gezien vanuit ruimte 0.03).

▼ Marmeren schouw met rechts daarvan een verholde deur in de antichambre.

▼ Trappenhuis met links de secundaire trap en rechts de drie geschakelde deuren.

▲ Detailopname van het houtsnijwerk met tabaksbladeren en mezoëza op het kozijn van een van de mahoniehouten binnendeuren.

▲ Afwerking van de kamer in de uitbouw.

▲ Vestibule met deur naar zijkamer.

▲ Vuurvergulde deurkruk.

De vier kamers die de centrale hal omringen zijn symmetrisch van opzet en hebben alle een centraal tegen één van de wanden geplaatste schouw (130 cm hoog) in Lodewijk XVI-stijl. Ze zijn gemaakt van uiteenlopende soorten marmer, veelal afkomstig uit België (onder andere *Gris d'Anvers*). De wanden zelf zijn veelal verticaal in drieën gedeeld. Ze zijn voorzien van een lage, houten lambrisering met plint, panelen met lijstwerk en ornamenten in Lodewijk XVI-stijl; ook dit is kenmerkend voor de 18e eeuw.⁶⁶ Boven de lambrisering zit wandbespanning, al dan niet binnen een houten omlijsting.⁶⁷

ting.⁶⁷ In de houten omtimmering rond de vensters zitten luikkasten met binnenblinden en in de *penanten* (muurdelen tussen de vensters) bevinden zich verholde kasten. De gepleisterde plafonds zijn alle voorzien van sierstucwerk met sierlijsten, rozetten, loofwerk en/of allegorische afbeeldingen, wederom in Lodewijk XVI-stijl.

Elke kamer beschikt over een *verholde deur*, veelal de deur waardoor men binnenkomt; deze valt in gesloten toestand weg in de wandafwerking. Ook zijn er één of meer formele deuren met versierde deurspiegels en kozijnen, vaak tussen de ruimtes onderling. Uit de drang naar symmetrie is her en der een schijn deur aangebracht.

De kamer in de uitbouw (ruimte 0.06) is eenvoudiger afgewerkt: de deur is voorzien van eikenhoutbeschildering, de houten lambrisering heeft vlakke panelen met eenvoudig lijstwerk en het stucplafond heeft enkel een sobere stuclijst. In de linkerwand zit een (verholde) wandkast en de vensters kunnen worden gesloten met schuifluiken.

Eerste etage

De primaire trap verbindt de bel-etage met de gang op de eerste etage, van waaruit vier deuren toegang verschaffen tot de vier omringende kamers. Drie daarvan liggen aan de voorzijde van het pand. De forse ruimte aan de achterzijde betreft de *grote zaal*. Net als op de bel-etage lijkt het dat Cohen de

17e-eeuwse indeling van huize Van Hoorn grotendeels heeft overgenomen. Wel heeft hij (geheel volgens 18e-eeuwse mode) de drie kamers aan de voorzijde onderling tot driekamerappartement geschakeld, als enfilade: met de deuropening van de tussendeuren in elkaars verlengde, zodat deze in geopende toestand een doorkijk door de drie kamers mogelijk maken. Een forse porte-brisée vormt vanuit de hal de voornaamste toegang.

Een tegenovergelegen identieke porte-brisée biedt entree tot de grote zaal. Het is een spectaculaire ruimte (oppervlak meer dan 100 m²) met aan beide korte wanden een schouw en langs de lange zijde grote ramen naar de tuin. Door het middelste raam te verwijderen en de vensterbank opzij te klappen, wordt het balkon toegankelijk.

Opvallend is dat de uitbouw enkel via de secundaire trap te bereiken is. Wederom bevinden zich hier drie geschakelde, gehouten deuren, met privaat en wandkast erachter. De derde deur geeft toegang tot twee geschakelde kamers in de uitbouw, waarvan de eerste een kleine haard heeft in de hoek. Twee verholde deuren geven vanuit de overloop toegang tot de grote zaal en (via een klein portaal) tot één van de kamers van het appartement. De twee deuren vanuit de grote zaal naar het naastgelegen pand zijn latere toevoegingen – de lambrisering is hier bruut afgekap; de verholde deur in de schilderijkamer lijkt authentiek.

◀ Plattegrond van de eerste etage met ruimtenummers. Verkeersruimtes zijn geel.

- 1.01 voorkamer links, schilderijkamer
- 1.02 de grote zaal
- 1.03 voorkamer uitbouw
- 1.03a achterkamer uitbouw
- 1.04 trappenhuis secundaire trap en privaat
- 1.06 overloop
- 1.07 portaal
- 1.08 gang
- 1.09 voorkamer rechts
- 1.10 kamer

⁶⁶ Idem.

⁶⁷ De wandbespanning is in de 20e eeuw grotendeels vervangen door platen met behang.

Afwerking

De gangvloer is belegd met Arabesco-marmertegels en ook de lambrisering is van marmer. De wanden en het plafond zijn wit gepleisterd en voorzien van ornamenten en allegorieën. Ook hier zijn de kamers rond de hal rondom voorzien van lage lambrisering met panelen en diverse soorten sierlijsten, hebben de vensters een houten ombouw met luikkasten, binnenblinden en (verholen) wandkasten, zijn de wanden afgewerkt met betimmering en bespanning en zitten stucornamenten tegen de gepleisterde plafonds. Alles in Lodewijk XVI-stijl. En hoewel ook hier alle deurkrukken weer vuurverguld zijn, overtreft de rijkheid van de interieurs die van de bel-etage, met name van de schilderijenkamer en de grote zaal.

- ▲ Doorlopend arcadisch landschap in de schilderijenkamer. Bron: RCE
- ▼ Wandbeschildering in de schilderijenkamer. Links en rechts zitten verholen deuren.

- ▼ De grote zaal, gezien naar het westen (de Kortegracht). Rechts is de porte-brisée te zien. Achterin rechts zit naast de schouw een verholen deur die de verbinding vormt met de overloop.
- ▼ De grote zaal, gezien naar het oosten (richting nr. 39). Links en rechts van de schouw zijn deuren zichtbaar, die toegang geven tot het naastgelegen pand.

- ▲ De primaire trap komt uit in de gang op de eerste etage. Bron: RCE
- ▲ De porte-brisée naar de gang, gezien vanuit de grote zaal.
- ▲ Trappenhuis met secundaire trap (links) en drie geschakelde deuren. De openstaande deur geeft een kijk in de voorkamer in de uitbouw.

- ◀ Rijk versierd plafond in de achterkamer in de uitbouw.

- ▲ Medaillon met keizersportret (inclusief lauwerkrans) op de schouw in de schilderijenkamer.
- ▲ Een van beide (identieke) schouwen in de grote zaal.
- ▲ Brute beëindiging van de lambrisering bij de deur naar het naastgelegen pand geeft aan dat deze deuren een latere toevoeging zijn.

▲ Trappenhuis tweede etage.

▲ Gang met deuren naar alle kamers.

▲ Overloop met links de wandkast, rechts de toiletruimte en in het midden deuren naar het dakterras op de uitbouw.

▲ Uitzicht op de tuin vanaf het dakterras op de uitbouw.

▼ Zwartmarmere schouw, gestucte haardboezem met allegorie en stucplafond in ruimte 2.01.

▼ Zwartmarmere schouw met witte ornamenten, gestucte haardboezem met allegorie en balkenplafond in ruimte 2.04.

▼ Lambrisering langs de secundaire trap op de tweede etage is van hout.

▼ Sierstucwerk op plafond van één van de kamers aan de voorzijde (ruimte 2.07).

Linksvoor bevindt zich de *schilderijenkamer* met rondom één groot arcadisch landschap binnen een houten omlijsting. Met dergelijke wanddekkende landschapbehangsels creëerde men de illusie van open buitenruimtes en haalde men de natuur als het ware in huis; ze zijn zeer karakteristiek voor de 18e eeuw.⁶⁸ Het behangsel is speciaal voor deze ruimte is gemaakt. Dat blijkt uit de naadloze voortzetting van het landschap vanuit de wanden (beschildering op doek) over de verholen deuren (beschildering op hout) en de overeenstemming met de natuurlijke lichtval in de kamer. Verder uit de

68 E.F. Koldewij e.a., 1991: *Achter het behang: vierhonderd jaar wanddecoratie in het Nederlandse binnenhuis* (De Bilt) 26-30.

69 E. Koldewij (senior specialist historisch interieurs RCE), email dd. 25-3-2021.

70 Archief Eemland, fotonr. AFT005002481.

71 Ruimte 2.03 was echter niet toegankelijk voor onderzoek. Onbekend is of hier ook een balkenplafond te zien is.

◀ Plattegrond van de tweede etage met ruimtenummers. Verkeersruimtes zijn geel.

- 2.01 kamer rechtsvoor
- 2.02 kamer rechtsachter
- 2.03 kamer middenachter
- 2.04 kamer rechtsachter ('Joseph')
- 2.05 overloop met secundaire trap en toilet
- 2.06 gang
- 2.07 kamer rechtsvoor ('Gregorius')
- 2.09 kamer middenvoor

positie van de horizont op ooghoogte, de voortzetting van de waterloop en het pad op de twee tegenover elkaar gelegen wanden. Het geheel is uitgevoerd in Neoclassicistische stijl, passend bij het tijdvak 1780-1790.⁶⁹ Dat het landschap ook over de verholen deur tegenover de kameringang is geschilderd, geeft aan dat deze doorgang toentertijd al als verbinding met het naastgelegen koetshuis aanwezig was. Tegen de zijgevel is een rechte, grijsmarmere schouw geplaatst met diverse ornamenten in wit marmer, waaronder een door een griffioen en een leeuw geflankeerd medaillon met keizersportret (waarvan menigeen onterecht aannam dat het Benjamin Cohen verbeeldt).⁷⁰

Bijna de gehele achterzijde van de eerste etage wordt in beslag genomen door de grote zaal. Hier zijn de schouwen van grijsroze marmer (*gris d'Anvers*) met witmarmere guirlandes en zijn de wanden voorzien van nissen en wandbespanning binnen omtimmering. Het plafond heeft sierlijsten en allegorische afbeeldingen, waaronder een aantal putti binnen een centraal gelegen rond cartouche. Een grote porte-brisée, rijk gedecoreerd met gesneden ornamenten, vormt de entree vanuit de gang.

Tweede etage

De tweede etage is vanuit het huis enkel via de secundaire trap te bereiken. Deze verdieping is in het laatste kwart van de 18e eeuw aan het huis toegevoegd en omvat twee appartementen, van elkaar

gescheiden door een lange gang. Cohen heeft op deze nieuwe etage niet meer te maken met een bestaande, 17e-eeuwse indeling. Geheel in lijn met de laat-18e-eeuwse mode heeft elk appartement drie kamers die als *enfilade* aaneengeschakeld zijn. Alle deuren naar de gang zijn verholen; de tussendeuren niet. Het vloerniveau van het appartement aan de achterzijde ligt hoger dan de gang, vanwege het verhoogde plafond van de zaal eronder. Bij de deuren is een houten trede aangebracht om dit hoogteverschil te overbruggen.

Aan het einde van de gang is een doorgang (met een 20e-eeuws kozijn en deur) naar het naastgelegen pand. Een dubbele deur in de achtergevel biedt vanuit de overloop toegang tot een dakterras op het platte dak van de uitbouw. Op de overloop zijn een 19e-eeuwse inbouwkast en een 20e-eeuwse toiletruimte te vinden; de aanbouw met privaten ontbreekt op deze etage.

Afwerking

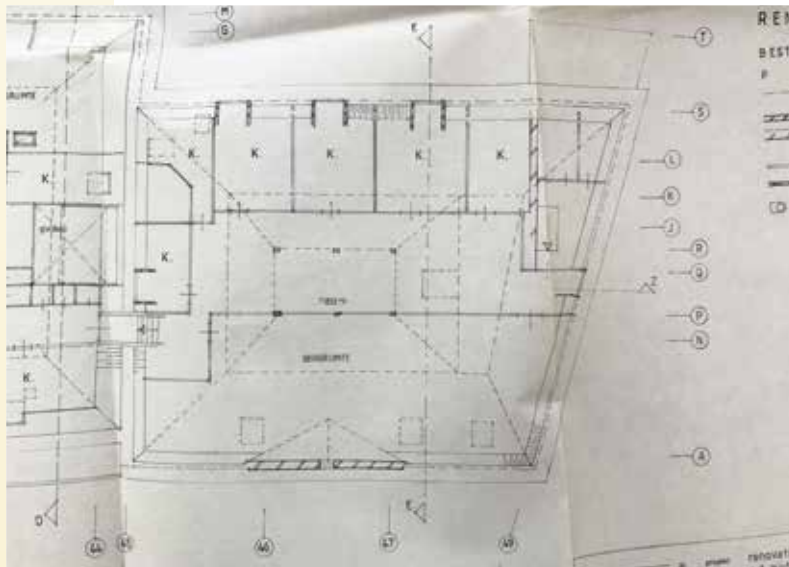
Alle kamers op deze etage hebben de inmiddels bekende afwerking met lage lambrisering rondom, wandbespanning (thans behang) erboven, omtimmerde vensters met wandkasten, luikkasten en binnenblinden en gepleisterd plafonds, voorzien van sierlijsten en ornamenten. In de kamers aan de achterzijde is echter een enkelvoudige balklaag te zien.⁷¹ Er zijn geen sporen aangetroffen die erop duiden dat daar een oorspronkelijk pleisterplafond is verwijderd. De vier hoekkamers hebben schou-

▲ Zolderruimte.

▲ Een van de afgescheiden ruimtes in de hoeken van de zolder.

► Tekening dd 22 mei 1990 van de toenmalige 'bestaande situatie' door architectenbureau M.G. Bakker, met daarop de opdeling van de zolderruimte in een grote bergruimte aan de voorzijde en zes afzonderlijke kamertjes aan de achterzijde. Bij de renovatie van dat jaar zijn de tussenwandjes verwijderd en heeft de zolder zijn huidige indeling gekregen. Bron: RCE, panddossier

► Zolderruimte met rechtsboven de deur naar het loofhuttendak, te betreden via een losse ladder.

▲ Omheind trappgat en einde van de secundaire trap.

▲ Rookkamer, verscholen achter een houten wandje.

72 De afgescheiden hoekruimtes waren niet toegankelijk voor onderzoek.

◀ Plattegrond van de zolderetage met ruimte-nummers. Verkeersruimtes zijn geel.⁷²

- 3.01 zolderruimte
- 3.02 afgescheiden ruimte
- 3.03 afgescheiden ruimte
- 3.04 overloop
- 3.04b hok met rookkamer
- 3.05 afgescheiden ruimte

wen, rechte modellen in grijs en zwart marmer en eenvoudige versiering. Schouwen, stucwerk en betimmering zijn in Lodewijk XVI-stijl. De wanden van de gang en overloop zijn wit gepleisterd, evenals het plafond.

Zolder

De zolder is vanuit het huis enkel via de secundaire trap te bereiken. Het trappgat op de overloop is in de 19e of 20e eeuw omheind met een grenenhouten balustrade, voorzien van gedraaide balusters. Met 20e-eeuws plaat- en bouw materiaal is een portaal gecreëerd en zijn enkele ruimtes afgescheiden. Er zijn bouwsporen die duiden op een andere zolderindeling: enkele halfspanten bij de achtergevel bevatten nagelgaten. De sporen komen overeen met de wanden van zes kamertjes en een bergruimte, zoals deze hier tot circa 1990 hebben gezeten. Lange, horizontale rijen spijkertjes en spijker gaatjes in de trek balken van spanten en halfspanten duiden op (textiel)bespanning als plafond. De borstwering onder het dak is wit gepleisterd en het dakbeschot is grotendeels ongeverfd en zichtbaar gelaten.

Bijzondere vondst: rookkamer

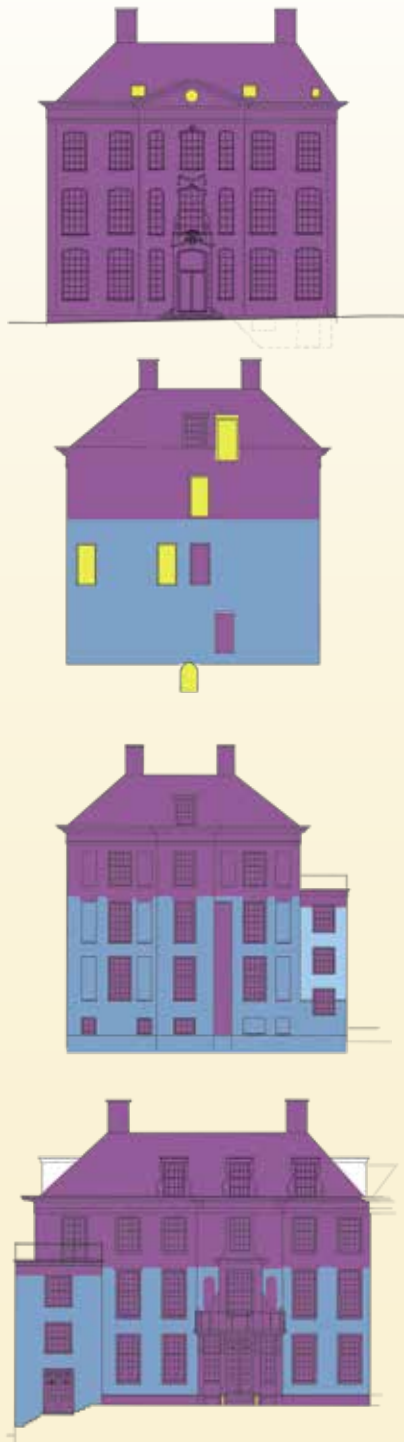
In de hoek van de overloop, afgescheiden door een houten wandje met deuren (ruimte 3.04b), bevindt zich een gemetselde rookkamer, rechthoekig van vorm met een tongewelf aan de bovenzijde. De kamer is aan buitenkant gepleisterd. Aan de voorzijde

zit een rechthoekige opening met houten kozijn, voorzien van een deursponning. De deur ontbreekt; de ijzeren sluitboom is nog aanwezig. Inwendig is de kamer zwart geblakerd en er hangt een sterke rookgeur. Horizontale ijzeren staven dienen als opgangregels.

Waardering

Er waren al veel redenen om Huis Cohen hoog te waarderen: de architectonische kwaliteit van het gebouw met zijn monumentale uiterlijk en het algemeen historisch belang dat het huis voor de stad heeft. Het huis Cohen past in vele verhalen over de ontwikkeling van de stad en haar kloosters; over het uitgroeien van de Zuidsingel tot de voorname woonstraat met een aaneengesloten rij van grote patriciërs woningen, die de rijkdom van en na de Gouden eeuw weerspiegelen. Als het enige hiervan nog resterende gebouw representeert Huis Cohen de oude luister van het 17e- en 18e-eeuwse straatbeeld.

Nu blijkt ook nog eens dat Huis Cohen in aansluiting op het fraaie exterieur over een heel bijzonder interieur beschikt. Menig monument heeft slechts één of enkele stijlkamers, die vaak reconstructies zijn uit verschillende momenten uit de gebruiksgeschiedenis. Maar Huis Cohen beschikt over meer dan veertig ruimtes met een authentiek en samenhangend interieur, dat vrijwel ongeschonden – haast bevroren – in haar laat-18e-eeuwse staat bewaard is gebleven. Er is nauwelijks een ander huis

◀▶ Faseringstekeningen van de gevels en de plattegronden van de huidige situatie. De verschillende bouwfases zijn in kleur weergegeven.

- Fase 2 – huize Van Hoorn (1643-1780)
- Fase 3 – Huis Cohen (1780-1843)
- Fase 4 – Moederhuis (1843-heden)

denkbaar waar een 18e-eeuws interieurensemble zo goed en compleet bewaard is gebleven als hier, en dat met een eindeloze hoeveelheid aan spectaculaire details.

Het complete interieur in Lodewijk XVI-stijl is vanwege zijn kwaliteit, omvang en gaafheid uniek te noemen en daarmee van hoog *interieurhistorisch* belang. Het biedt de zeldzame gelegenheid tot integrale bestudering van ontwerp, toegepaste bouwtechnieken en materiaalgebruik van het laatste kwart van de 18e eeuw.

Wat dit onderzoek bovendien aan het licht heeft gebracht is hoe rijk Huis Cohen is uitgevoerd. Kosten nog moeite zijn gespaard. Alles ademt rijkdom uit, zonder protserig te worden: van de marmeren vensterbankjes met zitjes in de hal, de enorme marmeren vloerplaten en het marmer achter de balustrade bij de trappen, de mahoniehouten deuren en vergulden deurknoppen tot de hoge kwaliteit van het plastische stucwerk, de natuurstenen schoorsteenbekleding en het gesloten dakbeschot met dikke grenen planken. Huis Cohen betreft zonder twijfel 'een van de allermooiste huizen van Amers-

foort, en als we inzoomen op de 18e eeuw, dan is dit zonder twijfel *de koning van Amersfoort*.⁷³ En niet alleen ten opzichte van Amersfoort: dit stadspaleis aan Amersfoorts 'Gouden Bocht' kan zich qua rijkdom en omvang meten met de rijkste panden in Amsterdam.

De vraag dient zich aan hoe Huis Cohen geschikt kan worden gemaakt voor een nieuwe gebruiker zonder het interieur geweld aan te doen. Zelfs bij de minste aanpassing zal cultuurhistorisch materiaal verloren kunnen gaan. Het biedt daarentegen ook de kans om veel waarden terug te bren-

gen. Te denken is bijvoorbeeld aan het oorspronkelijke kleurprogramma; dit zal geheel in Lodewijk XVI-stijl spectaculair anders zijn dan de huidige kleurstelling. Bovendien lijkt het zeker dat er nog veel verrassingen verborgen liggen achter de huidige vloer-, wand- en plafonduafwerkingen. Daarom is het wenselijk om telkens wanneer in Huis Cohen afwerkklagen (vloerbedekking, wandbekleding, behang etc.) worden verwijderd, de bouwsporen die erachter tevoorschijn komen te documenteren en te zien hoe ze de resultaten van dit onderzoek onderbouwen en aanvullen. Of weerleggen.